

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра теорії та історії держави і права

КОВАЛЬСЬКИЙ Юрій Миколайович

**Правовий статус жертв війни: вітчизняний та міжнародний досвід
врегулювання / *Legal status of victims of war: domestic and international
experience of settlement.***

спеціальність 081 – Право
освітньо-професійна програма – Право

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка групи
ПРМ-21
Ковальський Олег
Володимирович

Науковий керівник:
д.і.н, професор
Грубінко А.В.

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 2019 р.

Завідувач кафедри

_____ **М.В. Кравчук**

ТЕРНОПІЛЬ – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖЕРТВ ВІЙНИ	9
1.1. Поняття «жертви війни» та його нормативно-правове регулювання.....	9
1.2. Механізми захисту жертв війни в міжнародно-правових актах	18
Висновки до Розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ З ЧИСЛА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ.....	29
2.1. Правове становище і гарантії захисту прав комбатантів	29
2.2. Проблема захисту прав військовополонених	39
Висновки до Розділу 2	52
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	54
3.1. Правове становище поранених, хворих та осіб, які потерпіли аварію корабля, зниклих безвісті	54
3.2. Механізми захисту жінок, дітей і біженців	67
3.3. Правовий статус медичного і духовного персоналу в умовах збройних конфліктів	78
3.4. Захист журналістів під час війни.....	87
Висновки до Розділу 3	97
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106

ВСТУП

Актуальність теми. Війна завжди була і залишається невід'ємною складовою історії людства. Згідно із найоптимістичнішими підрахунками, за останні кілька тисячоліть ми провели «мирно» менш ніж триста років, що не складає і одного відсотка від розглянутого часу. З огляду на цей факт і на все більш руйнівний та жорстокий характер ведення воєнних дій, небайдужі правники створили норми, які регулювали б процес збройного конфлікту, наскільки це можливо гуманізували б його. Так виникло міжнародне гуманітарне право, яке розвивається по сьогодні разом із змінами, що відбуваються на полі бою.

На жаль, про потреби соціального забезпечення цивільного населення, яке вимушено покинуло свої домівки внаслідок воєнних дій, про правовий та навіть фізичний захист людей, які проживають на охопленій війною території, а також стосовно дотримання норм щодо утримання військовополонених та піклування про поранених і хворих, Україна дізналася не з підручників та лекцій. Воєнні дії на сході України змушують звертатися до норм міжнародного гуманітарного права куди частіше, ніж хотілося б.

З огляду на це, тематика правового статусу осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, так званих жертв війни, зараз особливо актуальна як для українських юристів, які здійснюють законодавчий процес, зможуть розвинути дані положення у науковій чи навчальній літературі, так і для пересічних громадян. Мова йде не лише про осіб, які безпосередньо належать до жертв війни та повинні знати про свої права та правові механізми їхнього захисту, але й про поширення знань серед пересічних жителів з просвітницькою метою, задля підвищення їхнього рівня правової свідомості та кращого розуміння положень міжнародного права у сфері регулювання збройних конфліктів та захисту жертв війни зокрема.

Стан дослідження питання. Теоретичною основою для написання даної магістерської роботи стали праці таких авторів, як С.Я. Бескоровайний,

Є.В. Білозьоров, К.П. Горда, К.В. Громовенко, А.В. Грубінко, В.М. Грушко, М.В. Грушко, М.М. Гнатівський, І.М. Жаровська, С.І. Здіорук, А.О. Зубко, О.Л. Караман, Л.Б. Коблан, І.О. Колотуха, В.П. Кононенко, А.О. Кориневич, Т.Р. Короткий, О.В. Корнєєва, І.М. Кравченко, М.Ю. Кравчук, О.М. Лисенко, Є.В. Лук'янченко, А.С. Олексієнко, В.М. Репецький, О.В. Сенаторова, Г.В. Татаренко, Л.Д. Тимченко, Н.В. Хендель, Н.В. Ченшова, В.І. Чуєнко, А.Д. Шкільнюк, І.С. Щєбетун та ін.

Також систематичними дослідженнями у даній сфері займаються такі міжнародні та національні організації, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Інститут масової інформації тощо.

Джерельною базою дослідження стали чотири Женевські конвенції, прийняті 12.08.1949; три Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12.08.1949; Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена Наказом Міністерства оборони від 23.03.2017 та інші нормативно-правові акти, прийняті на міжнародному та національному рівнях і покликані забезпечувати захист жертв війни у період збройних конфліктів. Також враховувалася практика Європейського суду з прав людини, що стосується тематики дослідження. Зокрема, мова йде про справи «Ангелова проти Болгарії», «Курт проти Туреччини», «Ірландія проти Великобританії» тощо.

Об'єктом дослідження є особливості гарантування прав і свобод людей, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Предметом дослідження є вітчизняний та міжнародний досвід врегулювання правового статусу жертв війни.

Мета і завдання роботи. Метою даної роботи є дослідження правового статусу осіб, які належать до категорії жертви війни, способів та засобів їх захисту в умовах збройного конфлікту, а також проблемні аспекти у реалізації ними своїх прав і свобод.

Для досягнення зазначеної мети були визначені та вирішені наступні завдання:

- 1) визначити категорії осіб, які відносяться до жертв війни;
- 2) здійснити аналіз нормативно-правової бази, яка стосується захисту осіб, постраждалих внаслідок бойових дій;
- 3) дослідити процес та шляхи розвитку норм гуманітарного права;
- 4) висвітлити основні положення, що стосуються правового статусу та механізмів захисту жертв війни;
- 5) визначити основні проблемні аспекти правового регулювання та практичного застосування норм гуманітарного права щодо постраждалих внаслідок воєнних дій, та шляхи їх вирішення;

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали насамперед універсальні наукові принципи об'єктивності, системності, всебічного вивчення проблеми, історизму. Під час дослідження застосовано систему наукових методів:

- 1) загальнофілософські (діалектичний, позитивістський, ідеалізації);
- 2) загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, моделювання, класифікація, системний, порівняльний, історичний, прогнозування);
- 3) спеціально-наукові (спеціально-юридичні) методи (юридично-догматичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, нормативно-аналітичний, тлумачення законодавства, правової герменевтики).

Наукова новизна магістерської роботи відображена в *положеннях, винесених на захист*.

1. Встановлено, що під «жертвами війни» варто розуміти осіб, які постраждали (безпосередньо чи опосередковано) від воєнних дій міжнародного чи неміжнародного характеру. До цієї категорії відносять, в першу чергу, поранених та хворих, цивільне населення, що проживає на охопленій збройним конфліктом

території чи було змушене покинути домівку внаслідок воєнних дій, полонених тощо.

2. З'ясовано, що відповідно до норм МГП основний набір зобов'язань покладається на безпосередніх учасників збройних конфліктів, тобто на сторони конфлікту та, відповідно, комбатантів. В першу чергу це стосується дотримання положень права прав людини, наскільки це можливо в період ведення воєнних дій.

3. Досліджено, що військовослужбовці повинні бути ознайомлені з положеннями МГП та сумлінно дотримуватися їх, адже порушення цих положень вважається військовими злочинами та суворо карається. При цьому, відповідальність настає не лише індивідуальна, але й дипломатична та економічна для сторони конфлікту. Задля уникнення подібних ситуацій влада кожної держави намагається інформувати своїх військовослужбовців про загальні положення та принципи МГП.

4. Проаналізовано, що члени нерегулярних збройних формувань як учасники бойових дій не входять до складу збройних сил сторони конфлікту, тому часто виникають проблеми із підзвітністю, підконтрольністю їхньої діяльності, притягненню до відповідальності тощо. Якщо регулювання діяльності добровольців врегульовано національним законодавством України, то діяльність партизанських загонів регулюється лише міжнародно-правовими актами, які вважаються досить неоднозначними. Це дає змогу таким особам «маскуватися» серед цивільного населення, чим наражатимуть їх на значний ризик.

5. З'ясовано, що МГП не включає приватних військових до категорії «комбатанти», тобто на персонал ПВОК поширюється статус цивільних осіб. Проте, вони можуть брати участь у військових діях, що перетворює їх на незаконних комбатантів, як терористи чи найманці. Також дуже близькою за своїми ознаками дана категорія осіб є до найманців, хоча працюють вони офіційно, відповідно до ліцензії, мають власні статути.

6. Основним нормативно-правовим актом, що визначає правовий статус військовополонених осіб, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. Однак її положення не завжди виконуються сторонами конфлікту. Найочевиднішим виходом із ситуації є включення військовополонених до осіб, на яких поширюється соціальне забезпечення.

7. Досліджено, що МГП виникло як засіб полегшення долі поранених та хворих у період збройних конфліктів. Відповідно, і досі присутні норми, що покликані полегшити долю поранених та хворих на полі бою. Так, норми МГП максимально відділяють цивільне населення від воєнних дій: цивільні об'єкти та особи недоторкані для комбатантів, вони не можуть залучатися для військових операцій, також бути об'єктом нападу тощо.

8. Визначено, що особливу роль та, відповідно, особливий правовий статус під час збройних конфліктів має духовний та медичний персонал. Регулювання як медичного забезпечення, так і діяльності капеланів в українському законодавстві набуло значного розвитку. Проте, попри досить успішні напрацювання, ВРУ вносить нові законопроекти, які не лише не враховують отриманий досвід, але й вносять ряд положення, які погіршують становище військового капеланства. З огляду на це, оптимальнішим варіантом дій буде доповнення чи вдосконалення уже створених раніше правових норм, а не введення нових.

9. Усе значнішою у сучасних збройних конфліктах стає роль журналістів. Подібно до медичного та духовного персоналу, працівники ЗМІ відіграють важливу роль в період інформаційних воєн та впливу телебачення та інтернету на формування поглядів населення. Проте, к МГП, як і у випадку з приватними військовими, досі не створив норм, які б належним чином регулювали діяльність даної категорії осіб.

Практичне значення результатів дослідження полягають у тому, що їх можна використати у науково-дослідній діяльності, як теоретичну основу для

здійснення подальших досліджень у даній сфері; у законотворчій діяльності для удосконалення наявної нормативної бази, її доповнення; у правозастосовчій діяльності суб'єктів у період збройних конфліктів; для здійснення просвітницької діяльності серед цивільного населення, учасників бойових дій та юристів тощо; для формування початкової літератури та при викладанні початкових дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Теорія держави і права», «Історія держави і права зарубіжних країн» тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані на міжнародних конференціях:

1) Ковальський О. Правовий статус невійськових учасників збройних конфліктів: Медичний та духовний персонал. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: Погляди студентської молоді: матеріали III Міжнародної наукової студентської конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.)*. Тернопіль, 2019. С. 84-86;

2) Ковальський О.В. Правовий захист журналістів під час збройного конфлікту: загальна характеристика та деякі проблемні аспекти. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Юридична лінія (м. Тернопіль, 15 жовтня 2019 р.)*. Тернопіль, 2019. С. 10-13;

3) Ковальський О.В. Залучення приватних військових та охоронних компаній: проблеми міжнародно-правового регулювання. *Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 5-6 листопада 2019 р.)*. Тернопіль, 2019. С. 108-111.

Структура магістерської роботи відповідає об'єкту, меті та завданням дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (95 найменувань). Зміст роботи викладено на 118 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖЕРТВ ВІЙНИ

1.1. Поняття «жертви війни» та його нормативно-правове регулювання

Жертви війни потребували і досі потребують міжнародно-правового захисту. Це стає очевидним, якщо глянути на певні факти. Протягом усієї історії існування людства однією із основних форм відносин між народами була і залишається війна. 14 тисяч війн відбулося лише за останні п'ять тисяч років. Кількість жертв у цей період сягає жахаючих п'яти мільярдів осіб. За останні 3500 років історики нарахували лише двісті п'ятдесят років загального миру, що складає менше відсотка часу. Минуле століття не виняток – у ХХ ст. відбулися дві найруйнівніші війни за всю історію. Перша Світова війна забрала більше десяти мільйонів життів, а від голоду й хвороб загинуло вдвічі більше. Під час Другої Світової війни загинуло більше сорока мільйонів чоловік [59, с. 5].

Ці жахаючі цифри свідчать про надзвичайну важливість дій, які спрямовані, в першу чергу, на уникнення війн, в тому числі зусиллями міжнародної спільноти, зменшення наслідків та страждань осіб, які стали жертвами війни. Саме для цього і було створені норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) [88].

У вузькому розумінні жертвами війни вважаються особи, які загинули чи так чи інакше постраждали від воєнних дій, їхнього прямого або опосередкованого впливу [73].

Жертвами війни у широкому розумінні, окрім загиблих осіб, поранених, інтернованих і депортованих осіб, відносять біженців й евакуйованих, іноді також враховуються непрямі демографічні втрати: ненароджених внаслідок впливу воєнного часу на демографію [73].

Важливість застосування норм міжнародного гуманітарного права зумовлюється також певними тенденціями його розвитку внаслідок змін характеру самих збройних конфліктів. Деякі з таких змін відбувалися ще у середині

минулого століття, деякі набули поширення лише в останнє десятиліття, та усі вони безпосередньо впливають на МГП.

Одним із таких аспектів можна вважати спрямованість МГП на регулювання великої кількості інтернаціональних та неміжнародних конфліктів. Також значно збільшилася кількість жертв з числа мирного населення. В Першій Світовій війні співвідношення серед убитих складало двадцять комбатантів на одного цивільного. У період Другої Світової війни це співвідношення приблизно прирівнялося. Сучасні ж збройні конфлікти характеризуються значним збільшенням жертв серед мирного населення відносно військовослужбовців [62, с. 82].

Для України в умовах збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях та анексії Криму питання дотримання норм МГП є надзвичайно актуальним. І одним із елементів його більш досконалого й ефективнішого застосування являється поширення знань про принципи гуманного ведення війни. Це відноситься до міжнародно-правових зобов'язань держави та впливає із Женевських конвенцій від 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 1977 р.

Важливо поширювати інформацію щодо МГП серед конкретних категорій осіб, до яких, в першу чергу, повинні відноситися юристи, які працюють у державному та недержавному секторах, консультують та здійснюють допомогу як цивільному населенню, так і правоохоронцям, військовослужбовцям тощо.

Основним джерелом МГП, як і міжнародного права, по суті, вважаються міжнародні договори і міжнародні звичаї. Їхні переваги та недоліки особливо яскраво можна побачити в контексті регулювання збройних конфліктів.

Міжнародний договір являється головним джерелом МГП. Така тенденція простежується уже з другої половини XIX століття. Тоді були розпочаті процеси кодифікацій принципів та звичаїв війни. Нині МГП – це одна із найзабезпеченіших нормативним матеріалом галузей та в цілому міжнародного права. Конкретні й чітко писані положення міжнародних договорів – досить

зручний матеріал, із якого в часи екстремальних ситуацій збройного конфлікту сторони з легкістю зможуть визначити належні їм права і обов'язки. Варто відмітити досить високий рівень прийняття різноманітними державами на себе ряду зобов'язань згідно із багатосторонніми договорами, що стосуються МГП. Для прикладу, до Женевських конвенцій 1949 р. приєдналися усі без винятку держави світу [52, с. 6].

Основними договірними джерелами МГП прийнято вважати такі нормативно-правові акти: Женевські конвенції, прийняті 12.08.1949; Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 1949 р.; Конвенція про права дитини, прийнята у Нью-Йорку 20 листопада 1989 р.; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, яка стосується участі дітей в збройному конфлікті, прийнятий у Нью-Йорку 25 травня 2000 р. тощо [36, с. 153].

Україна – учасниця усіх основних міжнародних договорів з МГП. Як зазначено статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, якщо згоду на їхню обов'язковість була надана ВРУ, вважаються частиною національного законодавства держави [10]. Отже, усі міжнародні договори, що стосуються МГП, щодо яких надавалася згода Верховні Ради України і які перейшли у порядку правонаступництва, доповнюють та формують законодавство України і є обов'язковими для всіх суб'єктів на території України.

Дані міжнародні договори – акти прямої дії, які за відсутності імплементуючих нормативно-правових актів мають виконуватися усіма суб'єктами. Інші міжнародні договори у цій галузі також породжують певні зобов'язання стосовно повного і невідворотного додержання відповідно до права міжнародних договорів.

Виняток складають деякі міжнародні договори, які не були ратифіковані Україною, серед яких:

1) Римський Статут Міжнародного кримінального суду, для ратифікації якого, згідно із висновками КСУ, необхідно внести відповідні зміни до Конституції України;

2) Другий протокол до Гаазької конвенції від 1954 р. щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту від 1999 р.;

3) Конвенції про касетні боеприпаси від 2008 р [59, с. 54].

Стосовно згаданого Римського Статуту Україна дала згоду на поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду відповідно до п. 3 ст. 12 Римського Статуту згідно із Заявою ВРУ щодо офіційного визнання державою юрисдикції Міжнародного кримінального суду, які стосуються злочинів проти людяності, скоєних вищими посадовими особами держави, що спричинили особливо тяжкі наслідки та масові вбивства громадян України під час мирних акцій та протестів у період із 21.11.2013 по 22.02.2014 від 25 лютого 2014 року № 790-VII та Постанови ВРУ, прийнятої 04.02.2015 № 145-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності й воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації і керівниками терористичних організацій «ЛНР» й «ДНР», що привели до особливо тяжких наслідків і масового вбивства українських громадян» [16].

Зобов'язання України стосовно міжнародних звичаїв засновані на загальних положеннях міжнародного права. Їхнє недотримання спричиняє міжнародно-правову відповідальність держави і, відповідно, міжнародну кримінальну відповідальність фізичних осіб. Норми звичаєвого МГП відображені у дослідженні під назвою «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» Міжнародного комітету Червоного Хреста, що вважається квінтесенцією всього МГП.

Задля сприяння імплементації своїх зобов'язань з МГП в Україні було створено Міжвідомчу комісію із імплементації в Україні МГП [20], яку із 2017 р. замінила Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм МГП [21].

Основними нормативно-правовими актами, що були прийняті на виконання обов'язків України у сфері МГП, є: Кримінальний кодекс України від 2001 р.; Закон України від 28.11.2002 р. № 330IV «Про Товариство Червоного Хреста України», Закон України від 08.07.1999 р. № 862IV «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні»; «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у ЗСУ», затверджена наказом Міністра оборони України від 23 березня 2017 р. № 164 [15].

До таких джерел можна віднести також Закон України від 24.03.1999 р. № 548XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», Закон України від 15.04.2014 р. № 1207VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; Кодекс честі офіцера Збройних Сил України, Пам'ятка військовослужбовця при виконанні обов'язків військової служби та спеціальних (бойових) завдань.

Важливим джерелом МГП вважаються універсальні міжнародні звичаї гуманітарного права, які являються відображенням міжнародної практики, яка на основі згоди чи мовчазної згоди держав перетворилися для них на юридично обов'язкові норми.

Міжнародний звичай і сьогодні залишається одним із основних джерел МГП, доповнюючи і без того досить детально прописану й розгалужену договірну частину правового регулювання даної сфери. Важливі звичаєві норми спричинена кількома чинниками. Міжнародні договори формують зобов'язання тільки стосовно держав, які є їхніми сторонами. Якщо Женевські конвенції від 1949 р. набули загального прийняття, то ситуація з додатковими протоколами до них від 1977 р. не така позитивна, адже кількадесят країн не побажали приєднатися до даних протоколів у зв'язку із принциповою незгодою із формулюванням деяких їх положень [62, с. 64].

При цьому, інші положення додаткових протоколів дані держави приймають серйозно, як юридично обов'язкові норми, дотримуючись їх на рівні зі звичаєвим міжнародним правом.

Особливої важливості набувають звичаєві норми для сфер, що недостатньо врегульовуються самими конвенціями. Для прикладу, під час збройного конфлікту неміжнародного характеру, які відносно слабо врегульовані за кількістю норм і їхньою деталізацією, звичаї перетворюються ледь не на основне джерело МГП. Також, до звичаєвого МГП неодноразово вимушені звертатися міжнародні судові органи, такі як міжнародні кримінальні трибунали, Міжнародний суд ООН тощо. Посилання на звичаєві норми вважаються хорошим аргументом при переконанні неурядових збройних угруповань і невизнаних державних утворень у необхідності дотримання МГП.

Особливістю звичаєвих норм МГП вважається те, що вони мають чітке юридичне закріплення. Мова йде про уже згадане вище «Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права», підготовлене у період з 1995 р. по 2005 р. низкою учених за сприяння та загальною координацією Міжнародного комітету Червоного Хреста. Дане дослідження містить перелік усіх положень, які були сформовані як звичаї ведення воєнних дій.

Окрім того, це дослідження систематично оновлюється у відповідності до практики країн і перебуває у формі загальнодоступної бази даних, що розміщена на офіційному сайті Червоного Хреста.

Для кращого розуміння особливостей джерел МГП потрібно звернутися до одного із його ключових положень, відомого як «декларация (або застереження) Мартенса». Дана норма вперше була включена до преамбули Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни від 1899 р. за пропозицією досить відомого тогочасного юриста й дипломата Ф.Ф. Мартенса. Пізніше «застереження» стало цілком самостійною нормою, що входить з відповідними редакціями до усіх наступних конвенцій у галузі гуманітарного права.

«Декларацію Мартенса» було включено до ряду статей, що присвячені правовим наслідкам денонсації Женевських конвенцій (статті 62, 142, а також 158), також до п. 2 статті 1 Додаткового протоколу I, де «декларацію» викладено в наступній редакції: «У випадках, що не передбачені даним Протоколом чи іншими міжнародними договорами, цивільні особи й комбатанти повинні залишатися під захистом та дією загальних принципів МГП, які походять із сталих звичаїв, принципів гуманності» [69].

«Декларація Мартенса» виконує дві основні функції.

1. Заповнення прогалин міжнародного права. Незважаючи на досить детальну кодифікацію МГП, жодна з таких кодифікацій не вважається повною і остаточною. Тому «декларація» запобігає дії презумпції, відповідно до якої усе, що не є забороненим нормами міжнародного договорами, вважається дозволеним. Згідно з «Декларацією Мартенса» сторони збройного конфлікту повинні оцінювати свої плани і поведінку не лише щодо відповідності заборонним нормам договірного гуманітарного права, але й щодо їхньої відповідності міжнародним звичаям, принципам гуманності й вимогам моралі.

2. Гарантія дотримання принципів міжнародного права. «Декларація Мартенса» розглядається, як динамічний фактор, який проголошує застосовуваність принципів гуманітарного права незалежно від наявних змін у класифікації охоплених таким правом ситуацій, обставин, і подальшого розвитку технологій. Даний аспект дії «декларації» напрочуд схвально оцінив навіть Міжнародний Суд ООН у своєму Консультативному висновку від 1996 р. щодо законності погроз ядерною зброєю чи її застосування. У такому контексті «декларація Мартенса» робить протиправними відхилення від зобов'язань МГП із посиланням на значну зміну обставин.

Окрім цих двох важливих функцій, «декларація» повинна враховуватися і при тлумаченні положень МГП. На неї, окрім цього, посилаються, як на додаткову підставу щодо звернення до міжнародних прав людини в контексті ведення

воєнних дій. «Декларація Мартенса» виділяє роль звичаєвого МГП й стимулює країни до ведення активних переговорів стосовно укладення нових угод між державами у даній галузі [59, с. 31].

Повертаючись до переліку джерел МГП, варто дещо зазначити. Як згадувалося вище, МГП містить значну кількість звичаєвих, неписаних норм, напрочуд актуальних на практиці. Звичаєве право у порівнянні з договірним не можна вважати вторинним чи менш важливим, як це прийнято сприймати.

Досить часто звичай є первинним джерелом МГП, що закріплюється письмово уже самим договором. В сучасних збройних конфліктах звичаєве гуманітарне право заповнює прогалини у наявному законодавстві, регулює моменти, які були залишені договірним правом без уваги. У такий спосіб звичаєві норми посилюють захист, який надається особам, які постраждали через ведення військових дій. Для прикладу, багато норм звичаєвого гуманітарного права застосовуються у період збройних конфліктів, що несуть неміжнародний характер, завдяки чому значною мірою доповнюють обмежене у даному питанні договірне право [30, с. 352].

Проте, застосування звичаєвих норм МГП – це не єдиний спосіб заповнення прогалин у договірному праві, яке застосовується у період ведення військових дій неміжнародного характеру.

Сторони неміжнародного збройного конфлікту мають право укласти спеціальні угоди, які не повинні суперечити нормам МГП, але можуть детальніше розкривати уже наявні положення та регулювати моменти, не врегульовані договірним правом (наприклад, що стосується неміжнародних конфліктів).

Таким чином сторони можуть зобов'язати одна одну дотримуватися певних принципів та положень, які в іншому випадку були б необов'язковими чи взагалі не застосовувалися б. Як варіант, можливе обмеження щодо застосування певних методів та засобів ведення війни [57, с. 13-14].

Проте, МГП постійно розвивається та намагається пристосуватися до реалій ведення воєнних дій, які останнім часом відзначаються стрімким розвитком. Відповідно, розвиваються і положення гуманітарного права. Дане вдосконалення проявляється у таких основних напрямках:

- постійно розширюється категорія жертв війни, тобто осіб, які отримують захист відповідно до МГП: спочатку це були лише поранені комбатанти, згодом сюди додали хворих комбатантів та осіб, що зазнали корабельної аварії, згодом – військовополонених і цивільних осіб на окупованих територіях, усе цивільне населення іншої сторони конфлікту;
- здійснюється розширення сфер суспільних відносин, які регулюються МГП, також постійно збільшується обсяг функцій Комітету Червоного Хреста: від залучення експертів з метою засвідчення належного використання госпітальних суден до відправлень гуманітарних місій для допомоги цивільному населенню тощо;
- збільшується коло ситуацій, при яких повинні захищатися жертви війни: спочатку це були лише міжнародні збройні конфлікти, з часом (1949 р.) МГП поширилося і на збройні конфлікти, що мають неміжнародний характер; станом на сьогодні триває дискусія стосовно захисту таких осіб під час ситуацій з невизначеним статусом (для прикладу, внутрішні заворушення чи гібридні війни);
- регулярно виправляються і доповнюються договори з урахуванням реальних обставин під час останніх збройних конфліктів. Для прикладу, норми щодо захисту поранених, які містяться у Женевській конвенції 1864 р., систематично переглядалися міжнародною спільнотою (зокрема, у 1906, 1929, 1949 і 1977 рр.) [59, с. 28].

При всій багатогранності положень МГП, його нормативно-правова база постійно стикається із новими тенденціями ведення воєнних дій, намагаючись при

цьому не відставати від технічного розвитку провідних армій, та вчитися на власних помилках, вдосконалюючи власні норми та заповнюючи їх прогалини.

1.2. Механізми захисту жертв війни в міжнародно-правових актах

У період збройного конфлікту під загрозою порушення перебувають права людини. В першу чергу це стосується невід'ємне право на життя, на здоров'я, особисту недоторканність, порушення стосуються також заборони рабства, заборони тортур. Наявність збройного конфлікту не може бути підставою для заперечення прав людини, їхнього скасування. Права людини беззаперечно повинні діяти і під час збройного конфлікту, особливо під час збройного конфлікту [34, с. 52].

МГП не має на меті витіснення та не замінює права людини. Дані галузі міжнародного права представляють собою два прояви однієї сутності. У період збройного конфлікту діє і право прав людини, і норми МГП. Проте, в умовах відсутності воєнних дій МГП припиняє свою дію, тоді застосовується лише право прав людини. Тому ці дві категорії співвідносяться як загальне, та спеціальне. МГП більш спеціалізоване, адже застосовується для захисту жертв війни. Його положення більш пристосовані та ефективні у період збройного конфлікту. Тому вони, конкретно за таких обставин, матимуть пріоритет відносно норм права прав людини.

Проте, попри перехід права прав людини на другий план, відносно принципів МГП, попри значну складність у реалізації частини прав людини в умовах воєнних дій, існує певний перелік прав людини, які не можуть обмежуватися за жодних обставин. Серед них:

- право на життя;
- заборона катування і такого поведження із людиною, що принижує її людську гідність;
- заборона рабства та утримання людей у неволі;
- право свободи думки, совісті й релігії;

- право на справедливий суд [59, с. 19].

Далеко не завжди, щоправда, такого правила дотримуються в умовах хаосу під час збройних конфліктів. Атмосфера безкарності може спричинити порушення цих основоположних прав людини, про що свідчить численна судова практика [94, 90].

МГП налічує значну кількість правових положень, які стосуються стандартів поведіння із жертвами війни та спрямовані на їхній захист. Застосування цих норм залежить від категорій жертв війни, різновиду збройного конфлікту й інших обставин.

Але з-поміж усього цього різноманіття норм та принципів варто виділити одну зі статей Женевських конвенцій 1949 р. Мова йде про статтю 3, загальну для усіх чотирьох Женевських конвенцій, прийнятих 1949 р. Дану статтю також називають «конвенцією в мініатюрі», адже вказана невелика стаття містить основоположні принципи, що стосуються поведінки із особами, які перебувають під владою супротивної сторони конфлікту. Також у цій статті закріплено так званий «мінімальний стандарт щодо гуманного поведіння із жертвами війни».

У період збройного конфлікту, що не має ознак міжнародного характеру та виникає на території однієї із Договірних Сторін, обидві сторони конфлікту зобов'язані застосовувати наступні положення:

1. Із особами, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях (із такими особами, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту та припинили участь у військових діях внаслідок хвороби, поранення, тримання під арештом або будь-яких інших причин) повинні поводитися за будь-яких обставин гуманно, без проявляння дискримінації за будь-якими ознаками (зокрема, раси, походження, кольору шкіри, віросповідання, статі, майнового становища чи національності, а також за будь-якими іншими подібними ознаками).

2. Стосовно осіб, вказаних у попередньому пункті, забороняється:

- здійснювати насилля над їхнім життям і особистістю, зокрема забороняються усі види вбивств, завдання каліцтв, жорстокого поводження та тортур;

- захоплювати заручників;

- появляти наругу над гідністю людини, зокрема образливо та принизливо поводитися із нею;

- засуджувати і здійснювати покарання без наявності відповідного судового рішення, що був винесений судом, створеного належним чином та із можливістю надання судових гарантій, визнаних цивілізованими народами.

3. Необхідно використовувати наявні можливості й підбирати поранених та хворих, надавати їм медичної чи будь-якої іншої допомоги» [4, 5, 6, 7].

Ще однією особливістю даної статті вважається те, що це єдине положення усіх чотирьох Женевських конвенцій, яке стосується збройних конфліктів неміжнародного характеру. Більше того, до прийняття у 1977 р. Додаткового протоколу II ця стаття була єдиним положенням міжнародного договірного права, що використовувалося при воєнних діях неміжнародного характеру [24, с. 121].

Тобто, стаття 3, загальна для усіх Женевських конвенцій, покликана забезпечувати мінімальний захист у період неміжнародних збройних конфліктів. Норма містить чіткі мінімальні стандарти, від яких не повинні відступати жодна із воюючих сторін. Дані норми, попри нормативну закріпленість, не припиняють застосовуватися державами як звичаєві.

Єдиною законною метою збройного конфлікту може бути підпорядкування противника власній волі, якомога швидше повне чи часткове підпорядкування ворога зі залученням якомога меншої кількості людських та інших ресурсів. Саме тому тотальна війна з точки зору МГП є протиправною. По-суті, як і для всього міжнародного права в цілому. Протиправними також вважаються дії, які виходять за межі основної мети збройного конфлікту [34, с. 53].

Юридичним відображенням такої протиправності являється заборона цих дій МГП. Тобто, ще одним механізмом захисту жертв війни в міжнародно-правових актах можна вважати обмеження щодо методів ведення війни. Норми МГП забороняють використання ряду видів зброї та засобів, які завдають значної шкоди чи страждань:

- кулі, які розвертаються чи сплющуються всередині тіла людини, розривні кулі;
- біологічну, бактеріологічну чи токсичну зброю;
- сильнодіючі (отруйні) речовини;
- зброя, яка уражає осколками, які неможливо знайти у людському тілі за допомогою рентгенівських променів;
- протипіхотні міни, які калічать чи вбивають одного або декількох людей;
- пристрої або матеріали, які відрізняються від протипіхотних мін, що спроектовані, створені чи пристосовані для вбивства або завдання ушкоджень, які спрацьовують раптово, або коли людина торкається їх або наближається до, на перший погляд, нешкідливого предмета чи здійснює, як вона гадає, безпечну дію), що асоціюються із міжнародно визнаними захисними емблемами, сигналами, або ж із іншими предметами, що не становлять небезпеки для людини (наприклад, побутовими речами, іграшками чи медичним обладнанням тощо);
- дистанційні міни, застосування яких не відповідає загальноприйнятим технічним вимогам;
- торпеди, які не містять пристрою самознищення;
- лазерну зброю, призначену для осліплення противника шляхом пливу на органи зору людини, що не застосовує оптичні прилади;
- засоби довгострокового впливу на природне середовище, що завдають значних руйнувань;

- запалювальні засоби щодо цивільного населення та об'єктів, також для знищення лісів тощо, окрім винятків, передбачених Основними вимогами Протоколу III «Про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї» до Конвенції ООН 1980 р. щодо заборони чи обмежень, які стосуються застосування таких видів зброї, які вважаються такими, що мають невибіркову дію чи можуть завдавати надмірних ушкоджень [15].

- хімічну зброю;

- речовини, які призначені стримувати заворушення (як метод ведення війни);

- гербіциди, якщо вони застосовуються як метод ведення війни та:

а) якщо являють собою заборонену хімічну зброю;

б) якщо являють собою заборонену біологічну зброю;

в) якщо вони застосовуються для знищення рослинності, що не є метою військових дій;

г) якщо вони можуть спричинити випадкові значні втрати життя з числа цивільного населення, поранення серед цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів чи можуть поєднувати такі наслідки, які значно перевищують бажані результати поточних військових дій;

е) якщо вони можуть завдати довготривалої, масштабної і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу [56, с. 29-30].

Задля того, щоб запобігти надмірним стражданням, невинуватим жертвам серед цивільного населення, заподіяння довгострокової шкоди навколишньому природному середовищу, шляхом здійснення воєнних дій, для сторін конфлікту встановлюються додатково такі заборони й обмеження:

- убивати, а також завдавати поранень цивільним особам;

- убивати, а також завдавати поранень особам, що втратили боєздатність. Під «небоездатною» слід розуміти особу, яка: перебуває під контролем супротивника; явно виражає бажання здатися у полон; непригодна чи

будь-яким іншим способом виведена із строю через поранення або хворобу, внаслідок чого уже не здатна оборонятися. При цьому, необхідно, щоб ця особа утримувалася від ворожих дій та не намагалася втекти;

- убивати чи завдавати поранень парламентарю;
- здійснювати напади на осіб, що зазнають корабельної аварії, покидають підбитий літальний апарат на парашуті та які не здійснюють жодних ворожих дій;

- забороняється застосовувати силу щодо осіб, на яких не поширюється захист від прямих нападів військових, якщо у за даних обставин це явно перевищує необхідну військову мету;

- забороняється примушування осіб, яких захищає МГП, брати безпосередню участь у збройному конфлікті;

- не дозволяється віддавати накази «не залишати нікого живим»;

- захоплення заручників;

- здійснювати віроломство (тобто, маскування під осіб, які перебувають під особливим захистом заради несподіваного нападу);

- використовувати емблему Червоного Хреста чи інших міжнародних гуманітарних організацій, розпізнавальні знаки цивільної оборони, міжнародні спеціальні знаки небезпечних об'єктів, а також інші подібні знаки та сигнали не за призначенням;

- використовувати незаконно розпізнавальні емблеми ООН;

- здійснювати напади невибіркового характеру, до яких відносяться:

- а) які не були спрямованими на конкретні військові об'єкти;

- б) із застосуванням методів ведення військових дій, що не можуть спрямовуватися на конкретні воєнні об'єкти;

- в) із застосуванням методів ведення військових дій, наслідки яких неможливо чи складно обмежити;

- проводити напади невибіркового характеру, які можуть спричинити втрати серед цивільного населення чи такі збитки цивільним об'єктам, що вони будуть непорівнюваними відносно досягнених військових переваг над противником;
- здійснювати заходи терору серед цивільного населення;
- розповсюджувати голодування серед цивільного населення задля досягнення воєнних цілей;
- знищувати чи призводити до несправності об'єктів, які є необхідними для життєдіяльності цивільного населення;
- нападати на санітарні транспортні засоби, на медичні формування, що мають необхідні відмітні знаки та сигнали;
- проводити вогневе ураження будь-яких населених пунктів, храмів, домівок чи лікарень (якщо супротивник не використовує їх у воєнних цілях);
- віддавати на розграбування, грабувати населені пункти чи місцевості [15].

При недодержанні вказаних вимог стороною конфлікту вона притягується до міжнародно-правової відповідальності. МГП передбачає як індивідуальну відповідальність для фізичних осіб, так і зобов'язання для держави, що бере участь у збройному конфлікті.

Відповідно до норм звичаєвого МГП, держави зобов'язані розслідувати воєнні злочини, які були вчинені їхніми громадянами чи збройними силами, або ж на їхній території. Держави повинні, за наявності відповідних підстав, притягати до відповідальності осіб, які підозрюються у вчиненні подібних злочинів. На них також покладається обов'язок щодо розслідування інших воєнних злочинів, стосовно яких поширюється їхня юрисдикція, та, знову ж таки за наявності відповідних підстав, притягувати до відповідальності осіб, що підозрюються у вчиненні таких злочинів [56, с. 37-38]. Варто зазначити, що воєнні злочини, згідно із МГП не мають строку давності.

Держави зобов'язані максимально активно здійснювати співпрацю задля сприяння розслідуванню воєнних злочинів і притягненню підозрюваних у вчиненні таких злочинів осіб до юридичної відповідальності.

Особи, які вчинили військовий злочин, можуть притягуватися до відповідальності як на міжнародному, так і на національному рівні.

Міжнародну відповідальність за вчинення військових злочинів регулює Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998.

Відповідно до цього міжнародного нормативно-правового акту, повноваження Міжнародного кримінального суду обмежуються найсерйознішими злочинами, які викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти. До таких злочинів належать: злочини проти людяності, здійснення геноциду, воєнні злочини та злочини агресії.

Згаданий суд здійснює свою юрисдикцію стосовно злочину агресії, як тільки-но буде прийнято положення, що містить визначення даного злочину та закріплює умови, за яких Суд здійснює юрисдикцію щодо злочинів агресії. Такі норми повинні узгоджуватися із відповідними положеннями Статуту ООН [23].

Міжнародний кримінальний суд має право здійснювати правосуддя, якщо держава ратифікувала Римський статут і якщо це держава:

- на території якої було вчинено злочинне діяння чи, коли злочин вчинено на борту морського чи повітряного судна, держава реєстрації даного морського чи повітряного судна;
- громадянином якої являється особа, що звинувачується у вчиненні злочину.

Навіть якщо держава не ратифікувала Римського статуту, вона може надати згоду на здійснення даним судом своєї діяльності на своїй території чи стосовно своїх громадян. Подібна ситуація склалася і з Україною.

За загальним правилом, держави-учасниці повинні співпрацювати з судом завжди, без будь-яких винятків чи затримок.

Держави-учасниці відповідно до положень згаданого Статуту всесторонньо співпрацюють з Судом в проведенні ним розслідування злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, і здійсненні кримінального переслідування за ці злочини [23]. Подібна практика, попри численні плюси, містить і певні мінуси для України, адже при притягненні Росії до відповідальності міжнародним кримінальним судом, існує значна імовірність того, що вона не виконуватиме покладених судом зобов'язань, що похитне довіру міжнародної спільноти до інституції в цілому [85].

Так, військовослужбовці й працівники Збройних Сил України за порушення положень МГП можуть притягуватися до дисциплінарної або до кримінальної відповідальності. Відповідальність військовослужбовців-громадян України за вчинення злочинів, пов'язаних із порушенням положень МГП, закріплена у КК України [15]. Зокрема, захисту норм гуманітарного права присвячені положення Розділу XIX (статті 433 «Насильство над населенням в районі воєнних дій», 434 «Погане поводження із військовополоненими», 435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Кристала та зловживання нею») та Розділу XX (статті 436 «Пропаганда війни», 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», 438 «Порушення законів і звичаїв війни», 439 «Застосування зброї масового знищення», 441 «Екоцид», 442 «Геноцид», 447 «Найманство» тощо) [11].

Проте, і цей перелік можна доповнити. Для прикладу, у науковій літературі існують пропозиції щодо криміналізації діянь осіб, які були змушені покинути житло через загрозу життю, тобто стали біженцями [47, с. 163].

Такий «подвійний» механізм захисту жертв війни зі сторони міжнародного права та національного законодавства повинен забезпечити більш якісне виконання норм МГП. Проте, не завжди велика кількість обмежень та настанов гарантують повний захист жертв війни, про що йтиметься у наступних розділах.

Висновки до Розділу 1

1. У науковій літературі термін «жертви війни» розглядається у двох значеннях. У вузькому розумінні до даної категорії відносять осіб, які постраждали від воєнних дій безпосередньо чи опосередковано, тобто були поранені, зазнали психологічного чи фізичного насилля, матеріальної шкоди тощо. У більш широкому розумінні до жертв війни також відносять непрямі демографічні втрати, біженців та евакуйованих осіб.

2. До основних джерел МГП слід віднести міжнародні договори та міжнародні звичаї у даній сфері. Слід відмітити, що особливістю звичаєвих норм МГП є те, що вони мають чітке юридичне закріплення. Мова йде про «Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права» 1995-2005 рр., яке містить перелік усіх положень, що були сформовані як звичаї ведення воєнних дій.

3. Гуманітарне право вважається найдетальніше прописаною галуззю міжнародного права, проте і воно не позбавлене неточностей та прогалін. З цією метою сторони конфлікту можуть укладати спеціальні угоди. Окрім того, з цією ж метою була сформована «Декларація Мартенса», яка зазначає, що «у випадках, що не передбачені у міжнародних договорах, цивільні особи й комбатанти повинні залишатися під захистом та дією принципів МГП, які походять із сталих звичаїв, принципів гуманності».

4. МГП тісно пов'язане зі правом прав людини та вважається більш спеціалізованою її інтерпретацією. Гуманітарне право допускає обмеження прав людини в умовах воєнних дій, але це обмеження не може стосуватися: права на життя; заборони катування і такого поводження із людиною, що принижує її людську гідність; заборона рабства та утримання людей у неволі; право свободи думки, совісті й релігії; на справедливий суд тощо.

5. Однією з особливостей усіх чотирьох Женевських Конвенцій 1949 р. є стаття 3, спільна для усіх них. Положення даної статті закріплюють «мінімальний гуманітарний стандарт», покликаний забезпечувати мінімальний захист у період

неміжнародних збройних конфліктів. Норма містить чіткі мінімальні стандарти, від яких не повинні відступати жодна із воюючих сторін.

6. Норми МГП містять низку заборон стосовно методів та засобів ведення війни. Вони стосуються як конкретних видів зброї, які завдають значної шкоди та страждань учасникам збройного конфлікту, так і дій, які суперечать звичаям гуманітарного права.

7. Важливою складовою механізму захисту жертв війни слід вважати інститут кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів. При цьому, така відповідальність передбачена як на міжнародному, так і на національному рівнях. Міжнародну відповідальність за вчинення військових злочинів регулює Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. На національному рівні це здійснюється нормами кримінального права.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ З ЧИСЛА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ

2.1. Правове становище і гарантії захисту прав комбатантів

Комбатантами вважаються особи, які входять до складу збройних сил сторони збройного конфлікту і безпосередньо можуть брати участь у воєнних діях [77]. Відповідно до Женевської конвенції 1949 р., даний термін включає наступні категорії осіб:

- особовий склад збройних сил однієї зі сторін конфлікту чи загін, який є частиною вказаних збройних сил;
- члени ополчень або добровільних загонів, які відповідають наступним умовам: вони знаходяться під командуванням особи, яка відповідальна за своїх підлеглих; мають відмітну та добре розпізнавану на відстані емблему; носять зброю відкрито та ведуть бойові дії з дотриманням законів і звичаїв війни;
- члени екіпажу суден торговельного флоту, цивільних повітряних суден однієї зі сторін, які безпосередньо беруть участь у воєнних діях;
- жителі неокупованої території, які добровільно взяли зброю для того, щоб чинити опір військам, що наближаються чи уже вторглися на дану територію. При цьому, вони повинні відкрито носити зброю та дотримуватися звичаїв та законів війни [5].

До комбатантів не належать особи, які займаються шпигунством та найманці [2].

Основу правового статусу комбатанта складають: право брати участь у збройних конфліктах, використовувати військову силу; право бути об'єктом використання військової сили; право на поводження із ним, як із військовополоненим, коли він потрапив під владу ворога [64, с. 453].

Також будь-який комбатант має право на гуманне поводження із ним з боку ворога відповідно до норм МГП. Це, відповідно, породжує обов'язок самого комбатанта поводитися гуманно з іншими учасниками збройного конфлікту, навіть якщо він із ворожого табору [49, с. 126].

Забороняється нападати на небоездатних осіб, якщо вона не вчиняє будь-яких ворожих дій чи не намагається втекти. До таких осіб, зокрема, належать:

- а) особи, які потрапили під владу противної сторони;
- б) особи, які стали беззахисними внаслідок втрати свідомості, аварії судна, поранення або хвороби;
- в) особи, які демонструють явний намір здатися у полон [56, с. 20-21].

Більше того – як тільки-но дозволять обставини, комбатант повинен зробити усе можливе для того, щоб відшукати та зібрати поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії чи аварії літального апарату (у тому числі представників ворожої сторони), вжити всіх можливих заходів для їхнього захисту. Окрім цього, комбатант повинен організувати чи допомогти у пошуках загиблих задля недопущення їхнього грабування та забезпечення гідного поховання.

МГП передбачає жорсткі обмеження щодо самого ведення воєнних дій комбатантами. Для прикладу, військовослужбовцям заборонено брати заручників чи використовувати так звані «живі щити»; заборонено застосовувати каліцтво, катування, глум над людською гідністю, тілесні покарання чи колективні покарання. Взагалі, будь-яке покарання без належного судового рішення згідно із міжнародним правом є неприпустимим [56, с. 38].

Значним правовим захистом стосовно діяльності комбатантів під час збройних конфліктів володіє цивільне населення. Будь-які цивільні об'єкти чи цивільні особи не повинні бути об'єктами військового нападу. Абсолютно неприпустимими вважають невивіркові атаки, здійснення яких порушує один із основоположних принципів МГП. Заборонено знищувати, виводити з ладу чи

доводити до непридатності об'єкти, які є необхідними для виживання цивільного населення. Окрім цього, забороняється грабувати майно цивільного населення [59, с. 18].

Комбатанту необхідно вжити усіх можливих заходів щодо визначення того, чи являє собою особа або об'єкт цивільним. Якщо виникають сумніви, потрібно вважати, що особа чи об'єкт є захищеними від безпосереднього нападу.

При настанні ситуації, коли внаслідок дій військових втрати серед цивільного населення чи пошкодження цивільних об'єктів невідворотні, потрібно стежити за тим, щоб завдана шкода не була надмірною відносно бажаної воєнної переваги, задля якої і здійснюються згадані дії [56, 21].

У будь-якому випадку, військовослужбовці повинні мінімізувати свій вплив на цивільний сектор, навіть захищати його.

Як видно із переліченого вище, значна частина обмежень (чи, вірніше, зобов'язань) комбатанта стосується цивільного населення та цивільних об'єктів. Це і не дивно, адже головною метою МГП є саме захист цивільних, які стали жертвою збройного конфлікту.

Кожен комбатант повинен проявляти повагу і заступництво національним товариствам Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, а також іншим гуманітарним товариствам, які визнані й уповноважені урядом, якщо особовий склад таких товариств підпорядковується законам воєнного часу і наказам та розпорядженням військового командування. Потрібно всесторонньо сприяти Міжнародному комітету Червоного Хреста у його виконанні гуманітарних функцій, спрямованих на забезпечення захисту та надання допомоги жертвам збройних конфліктів [15].

Забороняється вчинення будь-яких дій, направлених на пониження поваги і захисту по відношенню до даних організацій.

Взагалі, медичні установи, їхнє обладнання, персонал і санітарно-транспортні засоби завжди повинні користуватися повагою й захистом за будь-яких обставин [59, с. 46-49].

Звичаєві норми МГП передбачають обов'язок комбатантів ставитися з повагою та бережливістю до навколишнього природного середовища (норми 43-45) та об'єктів, які складають культурну цінність (норми 38-41) [56, с. 25-26].

Перелічені вище обов'язки комбатанта є обов'язковими для виконання. Їх недотримання може спричинити настання відповідальності – дисциплінарної та кримінальної. Потрібно врахувати, що за скоєння бійцями військового злочину до відповідальності може бути притягнутий і командир. Також, карається виконання комбатантом наказу зі сторони командування, який явно спрямований на порушення норм МГП [11].

У випадках, коли сама держава з тих чи інших причин не бажає притягувати до відповідальності комбатанта, який воював на її стороні у збройному конфлікті, дана особа відповідатиме відповідно до міжнародного кримінального права за скоєні воєнні злочини.

З цією метою було створено інститут міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб та механізми її реалізації [59, с. 43].

Порушення норм МГП чи здійснення комбатантом воєнних злочинів приводять до вкрай несприятливих наслідків і для самої держави. Воєнні злочини, вчинені особовим складом збройних сил держави, присвоюються державі в цілому. Тобто, саме держава несе міжнародно-правову відповідальність в результаті скоєння воєнних злочинів членами її збройних сил. Підтвердженням цього є практика ЄСПЛ [92]. Як наслідок, державу може втратити міжнародну підтримку, міжнародна спільнота може застосувати до неї різного роду санкції, таким чином притягнувши державу до відповідальності, включно із відшкодуванням спричиненого збитку.

Саме тому, задля уникнення під час збройного конфлікту такої ситуації, яка спричинила б негативні наслідки для держави та «очорнила» б її авторитет на міжнародній арені, влада кожної держави намагається інформувати своїх військовослужбовців про загальні положення МГП, які безпосередньо стосуються їхньої діяльності.

Це стосується і України. Організація вивчення норм МГП у рядах Збройних Сил України є надзвичайно важливим завданням на державному рівні, адже витікає із зобов'язань України перед міжнародною спільнотою [15].

Так, за сприяння Міжнародного Комітету Червоного Хреста Міністерством оборони України було підготовлено Картку військовослужбовця, в якій у стислій та доступній формі перелічені основні обов'язки комбатанта під час ведення військових дій [59, с. 16].

Окрім цього, держава здійснює активне навчання військовослужбовців норм гуманітарного права, яке здійснюється шляхом його включення до програми бойової підготовки військ, а також до індивідуальної підготовки військовослужбовців [82]. Таке навчання проводиться як у мирний, так і у воєнний час.

Процес навчання гуманітарного права включає підготовку у двох напрямках – теоретичному і практичному. На теоретичний напрям підготовки виділяється до 20 % від усього навчального часу, на практичну – до 80 % [15].

На навчаннях створюється достатньо складна, динамічна і, при цьому повчальна обстановка, яка включає ситуації, що потребують прийняття швидких рішень із урахуванням норм МГП.

Найхарактернішими питаннями, що розглядаються на подібних заняттях, можуть бути такі:

- поведінка військовослужбовця у бою;
- розпізнавання осіб та об'єктів, які знаходяться під захистом МГП;

- поведження із хворими, пораненими та особами, які потерпіли корабельну чи авіаційну аварію чи аварію літального апарата, а також із медичним та духовним персоналом противника, військовополоненими;
- дії, які необхідно чи заборонено виконувати щодо культурних цінностей і цивільних осіб;
- відповідальність військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, передбачена за порушення норм МГП [15].

Особлива увага при навчанні звертається на неприпустимість застосування заборонених міжнародним правом методів та засобів ведення воєнних дій і відповідальність військовослужбовців за порушення даних норм [89].

Та не лише військовослужбовці формують категорію «комбатант». У науковій літературі поширений поділ комбатантів на регулярні збройні формування (регулярні війська) та нерегулярні збройні формування (нерегулярні війська). До першої групи належать військовослужбовці, які входять до складу Збройних сил, та поліція. До другої – загони добровольців, ополчення тощо. Тобто, це збройні формування, які не входять до складу регулярної армії [51, с. 166].

Згідно з нормами МГП, нерегулярні збройні формування є повноцінними бойовими одиницями. Тобто, їх повинен очолювати командир, який несе відповідальність за дії та членів з'єднання, учасники даного формування зобов'язані мати відмінні знаки, носити зброю відкрито й дотримуватись законів і звичаїв війни [5]. У конфліктах міжнародного характеру нерегулярні війська можуть вважатися комбатантами та отримувати статус військовополонених у випадках, якщо вони дотримуються вказаних стандартів.

На рівні міжнародних норм правовий статус даних формувань досить чітко визначений, проте на практиці застосування нерегулярних військових загонів створює цілий ряд проблем.

В збройних конфліктах внутрішнього характеру однією з найважливіших особливостей нерегулярних збройних формувань є їхня здатність до «змішування» із цивільним населенням, яку вони досить часто використовують. Це дає можливість здійснювати важливі військові операції на території, підконтрольній противником. Проте, така діяльність наражає на небезпеку цивільне населення, адже спроби нейтралізувати загони повстанців можуть завдати значної шкоди цілим селищам або й містам [51, с. 166].

Згідно із нормами МГП, партизани відносяться до категорії нерегулярних формувань. Термін «партизан» зазвичай застосовується для позначення нерегулярних збройних формувань, які борються з окупаційним режимом іноземних військ у державі. Найчастіше партизани здійснюють свою діяльність на території, яка потрапила під контроль ворожої армії. Проте, навіть у внутрішньодержавних конфліктах захоплені у полон повстанці володіють правовим захистом. З погляду норм МГП, партизанська війна не вважається протизаконною. Відповідно, партизани зобов'язані так само дотримуватися законів та звичаїв війни, як і регулярні війська.

У Додатковому протоколі I від 1977 р. було зроблено спробу врахувати реалії партизанської війни, взявши до уваги практику, започатковану і встановлену партизанами щодо переховування, «маскування» серед цивільного населення. Одна із норм даного нормативно-правового акту вимагає, щоб комбатант-партизан, який здійснює військову діяльність в період міжнародного збройного конфлікту, відкрито носив зброю під час воєнного зіткнення та безпосередньо перед самим нападом [2].

Ця норма фактично надає право учасникам нерегулярного формування ховатися серед цивільного населення у період між операціями. Ця норма стала тією причиною, через яку держави відмовлялися ратифікувати даний документ, адже вважали, що сумнівна норма – це погіршення, крок назад у плані захисту цивільного населення під час збройного конфлікту міжнародного характеру, адже

вона дає можливість партизанам наражати цивільне населення на значну небезпеку [51, с. 167].

Ще одним проблемним з точки зору практики питанням можна вважати подібність правових статусів нерегулярних збройних формувань та найманців.

Як зазначалося вище, найманцям не надається статус комбатантів під час збройних конфліктів. Згідно із Додатковим протоколом I від 1977 року найманцем може вважатися особа, яка:

- завербована на місці чи за кордоном задля безпосередньої участі у воєнних діях та бере участь у збройному конфлікті;
- бере участь у збройному конфлікті задля того, щоб одержати певну особисту вигоду, якій було запропоновано стороною конфлікту матеріальну винагороду, що значно перевищує винагороду, що сплачується військовослужбовцям особового складу збройних сил тієї ж сторони конфлікту;
- немає громадянства сторони, що перебуває у конфлікті, не є особою, яка проживає постійно на території, підконтрольній стороною конфлікту;
- не належить до особового складу збройних сил сторони конфлікту [2].

Найманці перебувають поза законом. Зайняття такою діяльністю та використання найманців у збройних конфліктах заборонено як на міжнародному [12], так і на національному рівні [11].

Доброволець відрізняється від найманця, адже керується перш за все ідеологічними, моральними чи релігійними почуттями переконаннями.

Та набагато важливішою відмінністю є те, що доброволець фактично вступають до складу регулярних збройних сил держави та беруть участь у конфлікті як доброволецькі формування, створені на підставі нормативної бази держави, яка є учасницею конфлікту [40, с. 191].

Саме законодавство держави, на стороні якої доброволець бере участь, робить участь таких осіб у збройному конфлікті легітимною і дає йому право

носити спеціальні розпізнавальні знаки, які відображають приналежність добровольця до регулярних збройних сил сторони конфлікту. Відповідно, на державу, яка прийняла добровольця, забезпечує його зброєю, харчуванням, заробітною платою тощо.

В Україні питання використання добровольців у збройних конфліктах регулюється наступними нормативно-правовими актами: Законами України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 № 1932-ХІІ, «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 15 січня 2015 № 113-VIII, а також «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 № 1934-ХІІ.

Законом «Про оборону України» зазначається, що для вирішення питань та виконання завдань, що стосуються територіальної оборони у межах їх повноважень повинні залучатися ЗСУ, а також можуть залучатися й інші військові формування, які утворені відповідно до законодавства України [17].

Тобто, головна відмінність найманців від добровольців полягає у тому, що держава офіційно визнає приналежність добровольчих загонів до складу своїх збройних сил. Проте, набагато складніше довести, що ти не найманець, коли належиш до руху опору чи неурядового збройного формування.

Стосовно приватних військових та охоронних компаній ситуація ще складніша. Приватні військові та охоронні підприємства здійснюють охорону, супровід, оборони будь-кого чи будь-чого, займаються логістикою та консультуванням. Такі компанії часто використовуються саме під час збройних конфліктів для здійснення захисту стратегічно важливих об'єктів, здійснюють супровід конвоїв чи навчання особового складу регулярних військ тощо [3].

Складність визначення правового статусу приватних військових полягає у тому, що залежно від ситуацій вони можуть бути як комбатантами, так і цивільними особами, чим стирають межу між цими двома категоріями осіб та піддають сумніву фундаментальні положення МГП. Досить часто приватні військові взагалі підпадають під категорію «найманці» [26, с. 134]. Проте, перелік

послуг, які можуть надавати ПВОК, значно ширший, ніж «безпосередня участь у військових діях». Набагато частіше подібні організації здійснюють охорону важливих об'єктів, навчання особового складу збройних сил чи супровід конвоїв. Дана діяльність не є порушенням норм МГП, а отже цілком легальна [60, с. 45].

Така неоднозначність вказує на потребу у вдосконаленні наявних норм МГП, щоб вони відповідали сучасним тенденціям ведення війни [37, с. 110].

Хоча функції нерегулярних збройних формувань не мають протизаконного характеру, але уряди під час їхнього створення досить часто керуються саме бажанням тримати ситуацію під жорстким контролем та, водночас, залишатися в тіні. Часто такі формування слугують прикриттям для уряду держави – вони цілком свідомо порушують норми міжнародного права та допомагають політичним лідерам, при цьому, уникнути прямої відповідальності за ініційовані ними військові злочини.

Наприклад, у колишній Югославії саме такі воєнізовані формування скоїли більшість військових злочинів. Маються на увазі численні акти насилля, вбивства мирного населення – жінок, чоловіків та дітей, мародерство, згвалтування та проведення компанії терору [51, с. 168].

Через відсутність повного контролю за діяльністю нерегулярних збройних формувань, нараженням такою діяльністю на небезпеку цивільного населення та ускладненим порядком притягнення їх до відповідальності, міжнародна спільнота висловлює недовіру до даного виду військ. Більше того, міжнародна спільнота спонукає держав, на території яких відбуваються збройні конфлікти, розпускати збройні формування, які не входять до складу їх Збройних сил [79].

Все ж, на сьогоднішній день норми МГП не забороняють подібних формувань, тому учасники добровольчих загонів, ополчення та рухів опору користуються тими ж правами та мають ті ж обов'язки, що і військовослужбовці, отже, на них також поширюється правовий статус комбатанта під час збройного конфлікту.

2.2. Проблема захисту прав військовополонених

Поняття полону в стародавні часи взагалі було відсутнє або ж прирівнювалося до рабства. У часи Середньовіччя дане поняттям уже розуміли, як засіб отримання доходів шляхом отримання викупу. Зовсім іншої позиції почали дотримуватися у період Нового часу. Більш сучасні науковці зазначають, що полон – це всього лише тимчасове обмеження свободи, такий собі арешт з метою запобігти поверненню полоненого до своїх військ, де він знову зможе брати участь у протистоянні [29, с. 15-17].

Згідно із електронними енциклопедіями військовополоненими вважаються комбатанти, захоплені під час війни противником, а також інші особи, на яких може поширюватися режим військового полону [65]. Сучасне розуміння поняття «військовополонені» закріплено у Женевській конвенції про поводження із військовополоненими від 12 серпня 1949 р., яка трактує його, як «особи, які потрапили в полон до супротивника». При цьому, дані особи повинні входити до однієї з таких категорій:

1. особовий склад збройних сил однієї зі сторін конфлікту чи загін, який є частиною вказаних збройних сил;
2. член організованого руху опору, який входить до складу сторони конфлікту та має постійний відмітний і добре розпізнаваний знак, відкрито носить зброю. Рух опору повинен здійснювати свої операції відповідно до звичаїв та законів війни, а також перебувати під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих;
4. особи, які не входять до складу збройних сил, але супроводжують їх (наприклад, військові кореспонденти, цивільні особи з екіпажу військових літаків, особовий склад робочих підрозділів тощо);
5. члени екіпажу суден торговельного флоту, цивільних повітряних суден сторін конфлікту, стосовно яких не застосовується сприятливіший режим;

б. жителі неокупованої території, які озброюються для того, щоб чинити опір силам наступаючої сторони конфлікту (загарбника). Обмежені у часі, вони не встигають організуватися у збройні формування, але повинні відкрито носити зброю і додержуватися законів та звичаїв війни [5].

Згідно із звичаєвими нормами МГП не мають права набувати статусу «військовополонений» особи, які потрапили під владу іншої сторони конфлікту в той час, коли займалася шпигунством [56, с. 33]. При цьому, особа не вважається шпигуном, якщо вона, коли збирала інформацію на території супротивника, була вдягнена у форму збройних сил, у складі яких перебуває.

Не може вважатися військовополоненими медичний та духовний персонал в силу свого особливого правового захисту зі сторони МГП [28, с. 379]. Їх затримання військовими можливе лише у випадку, коли цього потребують уже наявні у сторони конфлікту військовополонені.

Також не можуть набути статусу військовополоненого чи комбатанта найманці, визначення яких вказані у Додатковому протоколі I [2].

Правовий статус військовополонених, передбачений Женевська конвенція про поводження із військовополоненими застосовується стосовно зазначених осіб з того моменту, коли підпадають під владу супротивника.

Попри таке чітке теоретичне формулювання поняття «військовополонений», на практиці особам, які потрапили під контроль противника під час збройного конфлікту, не завжди вдається отримати даний статус. Усе зводиться до класифікації збройного конфлікту державою. Для прикладу, активні бойові дії на сході України влада чотири роки офіційно називала антитерористичною операцією. Це означає, що жертвами незаконного затримання бойовиками є не полонені, а заручники [1]. Тобто, військові, які перебувають у полоні, – це всього лише потерпілі від дій незаконних збройних формувань [42, с. 130]. Спеціальних механізмів захисту даної категорії осіб не передбачено, що, у свою чергу, значно обмежує захист затриманих в зоні бойових дій. При цьому, Україна неодноразово

визнає військову агресію у свою сторону. Не використовуючи коректну термінологію, характерну для міжнародного збройного конфлікту, держава перешкождала забезпеченню прав, які гарантуються МГП та міжнародним правом прав людини.

Проте, такі випадки не поодинокі. Варто зауважити, з огляду на міжнародний досвід, що Україна – це не єдина держава, яка на офіційному рівні намагалася не визнавати наявності міжнародного чи неміжнародного характеру збройного конфлікту на власній території, що безпосередньо вплинуло на застосування норм МГП стосовно затримуваних осіб.

Для прикладу, Грузія називала події 2008 року «відновленням конституційного порядку» [53, с. 36].

Потрапивши у полон військовополонений зобов'язаний одразу ж повідомити своє прізвище, ім'я та військове звання, а також дату народження. Допит повинен проводитися на мові, якою полонений вільно володіє.

Усі речі й предмети особистого користування повинні залишатися у розпорядженні військовополоненого. Те саме стосується металевих касок, протигазів та інших предметів особистого захисту. Вилучаються в першу чергу – зброя, військове спорядження і військові документи.

Усі речі, вилучені у військовополоненого, та гроші, в якій би валюті вони не перебували, зберігаються стороною конфлікту, яка тримає осіб у полоні, і повинні повертатися військовополоненому, відповідно, в тому самому стані й кількості наприкінці перебування у полоні.

Сторона конфлікту, яка тримає у полоні, забезпечує безоплатне утримання військовополонених. Інтерновані полонені повинні перебувати лише в таких приміщеннях, що знаходяться на суходолі й гарантують сприятливі умови для здоров'я затриманого [68].

Військовополонені розміщуються в умовах, максимально сприятливих та наближених до умов розквартирування у тій самій місцевості регулярних військ

держави-сторони конфлікту. Такі умови мають створюватися із урахуванням звичаїв самих полонених, вони не повинні бути шкідливими чи небезпечними для їхнього здоров'я. Білизна, одяг і взуття повинні видаватися стороною конфлікту у достатній кількості. При цьому, повинні враховуватися кліматичні умови у тій місцевості, у якій вони перебувають. Обов'язок щодо регулярної заміни вказаних вище речей покладається на державу, яка тримає осіб у полоні.

З метою забезпечення у таборах, де утримуються полонені, чистоти і умов, що є сприятливими для їхнього здоров'я, для уникнення можливості виникнення епідемій, держава, яка тримає у полоні, має вживати усіх санітарних та профілактичних заходів, які необхідні для цього. Задля досягнення цієї мети, у таборах повинні розміщуватися у достатній кількості лазні й душі з відповідним комплектом мила для підтримання особистої гігієни, для прання білизни тощо [5].

Військовополонені повинні отримувати особистий добовий раціон харчуватися у достатній кількості, різноманітності та якості для того, щоб забезпечувати належний рівень свого стану здоров'я, зокрема, запобігати втраті ваги тощо. Також, полонені забезпечуються у достатній кількості питною водою.

Задля підтримки належного стану здоров'я полонених, кожний табір зобов'язаний містити відповідний лазарет, у якому полонені зможуть отримувати необхідну для них медичну допомогу. При потребі можуть створюватися ізолятори для душевнохворих та інфекційних хворих. Регулярно повинні проводитися медичні огляди полонених (згідно із нормами МГП, принаймні, раз на місяць). Витрати на усе це повністю покладаються на сторону конфлікту, яка тримає у полоні.

Згідно із Женевською конвенцією про поводження із військовополоненими до полонених завжди потрібно ставитися гуманно. Будь-яка бездіяльність чи незаконні дії з боку держави, яка тримає у полоні, якщо вони спричинили смерть чи створили серйозні загрози життю та здоров'ю осіб, які перебувають під її охороною, розглядається міжнародною спільнотою як серйозне порушення норм

МГП. Жодного полоненого, не можна у жодному разі піддавати фізичному насиллю, каліченню, експериментам медичного чи наукового характеру (якщо вони не обгрунтовані потребою у проведеннях медичного, стаціонарного чи стоматологічного лікування полоненого чи не здійснюються у його ж інтересах) [5].

Захист військовополонених поширюється на будь-які акти насилля, а також залякування, образи чи публічні виставлення на огляд публіки, відповідні насмішки. Категорично забороняється здійснення репресалій у будь-якому вигляді стосовно осіб, які перебувають у полоні [32, с. 152].

При взятті у полон супротивника військовополонені зберігають свою цивільну правоздатність, якою володіли до моменту, коли потрапили під владу іншої сторони конфлікту. Відповідно, полонені завжди, за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особи та їхньої честі. Забороняється обмеження у здійсненні особою своїх прав, що впливають із правоздатності особи, зі сторони держави, яка тримає у полоні, окрім випадків, коли такі обмеження логічні з огляду на перебування особи у полоні.

Також згадана вище Женевська конвенція забороняє будь-які прояви дискримінації стосовно військовополонених. Так, ставлення до усіх полонених у відповідних таборах має бути однаковим, незалежно від їхньої раси, національності, політичних переконань, віросповідання чи інших ознак. Виняток складають особи офіцерського звання та жінки-військовополонені, ставлення до яких має певні нюанси, передбачені Женевською конвенцією про поводження із військовополоненими [5].

На жінок, які потрапили у полон поширюється такий же правовий статус, що і на військовополонених-чоловіків. При цьому, сторона конфлікту повинна матеріально забезпечувати жінок-військовополонених відповідно до їхніх потреб та ставитися до них з повагою й урахуванням їхніх фізіологічних особливостей, моральності та честі [27, с. 303].

Також дещо привілейоване становище серед інших військовополонених мають певні особи з причин їхнього віку, стану здоров'я, або професійної кваліфікації.

Проте, на практиці усе не так добре.

Від початку збройного конфлікту на Сході України різні правозахисні й міжнародні організації (Управління Верховного комісара ООН з прав людини у тому числі) неодноразово фіксували випадки свавільних затримань, насильницьких зникнень, позасудових страт, жорстокого поводження й катування, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Більшість із порушень прав людини, що були зафіксовані організаціями, відбувалися у перші роки конфлікту. Проте, трапляються і нові інциденти [70].

Аналізуючи ставлення членів незаконних збройних формувань самопроголошених Луганської народної республіки та Донецької народної республіки до заручників, формується враження, неначе їхньою головною метою є моральне приниження військовополонених, які потрапили під їхній контроль. Застосовуючи психологічний тиск до тих чи інших осіб, представники даних збройних формувань виявляють неприховану особисту неприязнь так до конкретних полонених, як до українських військ в цілому. Сприйняття ж військових зводиться до понять «фашист» та «вбивця», що активно використовується і пропагується російськими телеканалами серед населення. Окрім того, членами незаконних збройних формувань часто здійснюють погрози фізичних розправ не лише над самими військовополоненими, але й над їхніми рідними та близькими.

Що стосується утримання, то інтернування полонених та цивільних заручників здійснюється у будівлях колишніх державних органів, університетів, готелів, на території військових частин тощо. Також неодноразові випадки утримання невеликих груп військовополонених у підвалах окремих житлових будинків, підсобних приміщеннях чи магазинах.

З 2016 року у якості місць утримання взятих у полон військових почали використовуватися колонії та слідчі ізолятори. При цьому, широко застосовувалися методи ізоляції цивільних заручників чи полонених. Їх тримали у окремих камерах без жодних контактів з іншими бранцями та зовнішнім світом в цілому, що також є серйозним порушенням норм МГП. Приміщення, у яких утримували осіб, зовсім не пристосовані для комфортного перебування там людей – часто порушувався температурний режим, був обмежений доступ свіжого повітря та підвищена вологість, серйозно порушувалися санітарні норми [84].

До правового статусу військовополоненого також слід віднести повну свободу у виконанні їхніх релігійних обов'язків. Мається на увазі відвідування служб, що відповідають їхній вірі, якщо, при цьому, полонені дотримуються дисциплінарних норм, установлених військовою владою.

Сторона конфлікту, яка тримає у полоні, має право використовувати працездатних осіб, які перебувають у полоні, для виконання тої чи іншої роботи, враховуючи їхню фізичну здатність виконувати дану роботу, а також стать та вік. Виняток складають офіцери, які в жодному разі не можуть бути примушені до виконання робіт [41, с. 247].

Згідно із Женевською конвенцією про поводження із військовополоненими, військовополонених дозволено залучати до видів робіт, пов'язаних із:

- сільським господарством;
- транспортом і навантаженням-розвантаженням матеріальних запасів, якщо ті не мають військового характеру чи призначення;
- галузями промисловості, які пов'язані із виробництвом чи видобуванням сировин, також обробними галузями промисловості, окрім металургійної, хімічної та машинобудівної промисловості;
- торговельним підприємництвом чи прикладним мистецтвом;
- будівельними та громадськими роботами, якщо ті не мають військового характеру чи призначення;

- побутовим обслуговуванням;
- наданням комунальних послуг, якщо ті не мають військового характеру чи призначення [5].

При цьому, не дозволяється використовувати військовополонених для виконання робіт, які мають шкідливий вплив на здоров'я чи небезпечний для життя характер, якщо самі полонені не беруться за дану роботу з власної волі. Для прикладу, до такої роботи належить розмінування місцевості тощо. Також не можна наказувати виконувати роботу, яка може здатися принизливою для військовополоненого з огляду на його традиції, світогляд чи віру.

Відповідно, держава, яка тримає у полоні, зобов'язана створити відповідні умови для якомога комфортнішої праці полонених. Це стосується, в першу чергу, помешкання, одягу, графіку роботи, спорядження та харчування [43, с. 86].

За виконану працю особи, що перебувають у полоні, повинні отримувати від сторони конфлікту, яка залучає їх до праці, справедливу зарплатню, яка не може бути меншою, ніж чверть швейцарського франка за один повний робочий день [5].

Періодично держава, яка тримає у полоні, повинна перевіряти працездатність працюючих військовополонених. Медичні огляди мають проводитися хоча б раз в місяць та приділяти особливу увагу характеру робіт, що виконуються полоненими.

Якщо умови полону, в яких перебувають військовополонені не відповідають стандартам МГП, вони мають право подавати клопотання та скарги військовому керівництву держави, яка їх утримує.

Попри такий широкий перелік прав, військовополонені не позбавлені й обов'язків. В першу чергу, це стосується субординації у таборі військовополонених. Кожний такий табір підпорядковується безпосередньо відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил сторони конфлікту, яка тримає у полоні. Військовополонені зобов'язані віддавати честь офіцерам держави, яка тримає їх у полоні, а також виявляти до них зовнішні

ознаки поваги, як це передбачено статутами, чинними у їхніх власних збройних силах. Виняток складають офіцери, які повинні віддавати честь лише тим офіцерам супротивника, які є вищими від них за званням. Разом із тим військовополонені офіцери зобов'язані віддавати честь також начальнику табору, незалежно від його звання.

Усі особи, які перебувають у полоні, підпорядковуються та несуть юридичну і дисциплінарну відповідальність за будь-які вчинені правопорушення відповідно до статутів, законів, наказів та інших нормативно-правових актів, які чинні у збройних силах держави, яка утримує їх у полоні.

Відповідно, жоден полонений не може бути притягнений до відповідальності, його не можна передавати до суду чи засуджувати за здійснення будь-якої дії, якщо вона не суперечить законодавчим нормам, дійсним на території держави, під контролем якої він перебуває

Якщо ж покарання за ті чи інші дії полоненого передбачається чинними нормативно-правовими актами, судити його може тільки військовий суд. У випадках, коли це передбачено чинним законодавством, судити військовополоненого можуть і цивільні суди, до юрисдикції якого входить дане правопорушення.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими забороняє здійснювати будь-який фізичний або психологічний тиск на полоненого, метою якого є отримання від нього визнання вини за правопорушення, у якому його звинувачують. Жодного військовополоненого не можна притягувати двічі й більше разів за одне й те саме діяння і за тими ж обвинуваченнями [5].

Трапляються ситуації, коли військовополонені перестають бути корисними сторонами конфлікту або ж взагалі не мають жодної користі для неї. У таких випадках держава, яка тримає у полоні, може передати наявних і непотрібних їй полонених нейтральній державі, або державі-покровителю.

Особа втрачає статус військовополоненого після того, як вона припиняє перебувати під владою супротивника. Звільнення чи передача військовополонених може здійснюватися кількома способами в залежності від внутрішніх та зовнішніх впливів, з огляду на конкретні ситуації та потреби сторін конфлікту. З огляду на міжнародну практику, а також думки правозахисників, переговорників та експертів з даного питання, можна виділити ряд чинників, які у так чи інакше впливають на процес та успішність звільнення військовополонених з полону, або ж взагалі відіграють ключову роль у даному процесі.

До таких чинників належать:

- чинник переговорника. У більшості випадків саме він відіграє ключову роль. Наявність у переговорному процесі людини чи групи людей, яка здатна взяти на себе відповідальність за перемовини та бути в достатній мірі переконливою для обох сторін конфлікту часто стає ключовим фактором у звільненні заручників та військовополонених під час збройного конфлікту;
- чинник історичного моменту. Інколи наближення важливої для держави чи міжнародної спільноти в цілому події може сприяти звільненню полонених. Даний фактор особливо часто спрацьовує у тих випадках, коли лідери авторитарних режимів хочуть «сподобатися» міжнародній спільноті. Здебільшого це поєднується із широкомасштабною інформаційною кампанією у ЗМІ щодо висвітлення процесу звільнення політичних в'язнів, заручників чи полонених;
- чинник суспільного резонансу. Сюди можна віднести міжнародні кампанії чи акції у межах держави, головна мета яких полягає в тому, щоб створити певний політичний тиск на керівництво держави. Це здійснюється задля більш активного їх залучення до процесу звільнення осіб, які перебувають у полоні;
- чинник політичного тиску. Тут маються на увазі, зокрема, санкції. Коли мова йде про держави, які перебувають у тій чи іншій залежності від країн

Заходу, досить дієвим інструментом тиску на них стають санкції економічного, політичного чи будь-якого іншого характеру;

- чинник вигоди. Даний фактор можна розглядати у двох вимірах. Перший – це вигоди на державному рівні, тобто певні політичні чи економічні поступки. Другий – вигоди на польовому, локальному рівні, які найчастіше являються звичайним викупом;
- чинник міжнародних організацій і судів. Зазвичай, роль різних міжнародних чи міжурядових організацій є допоміжною. Все ж, такі організації завжди діють чітко у межах своєї юрисдикції і являються важливими й незамінними у певних питаннях. Це, наприклад, верифікація списків полонених, супровід процесу переговорів і безпосередньої передачі військовополонених, заручників однією стороною іншій. Проте, і тут досить важливим фактором можна вважати саме особу перемовника, яка здійснює усю цю діяльність;
- чинник змін у політичній ситуації. Тут можна навести реальний приклад ситуації у Грузії. Після завершення «п'ятиденної війни» у цій державі значні зрушення, пов'язані із обміном затриманих осіб як у Росії, так і у Грузії, почалися одразу ж після змін в уряді Грузії. Більш лояльна до ворожої держави політична еліта сприяла налагодженню діалогу та подальшої співпраці у звільненні військовополонених;
- чинник культурних особливостей та регіону. Іноді подібність сторін у культурному плані може вплинути на результати перемовин. Особливо помітна така тенденція під час збройних конфліктів держав, домінуюча віра в яких різна;
- чинник системності. Коли мова йде про тривалий конфлікт, надзвичайно важливим є діяльність держави, що спрямована на систематичне реагування на проблему утримання її цивільних осіб та комбатантів іншою стороною. У багатьох конфліктах можна простежити спроби створення таких систем державами шляхом створення відповідних інституцій. Проте, ефективність

таких органів та установ залишається під питанням. Основними причинами поганої роботи подібних систем – політизація та постійні намагання отримати політичні вигоди. Подібна ситуація присутня у збройному конфлікті на Сході України;

- чинник важливості полонених осіб для сторін конфлікту. Попри суперечливість даного фактору з точки зору стандартів прав людини, на практиці досить часто одні військовополонені являють собою більшу цінність, ніж інші. Причиною такого поділу може бути військове звання, досвід чи володіння полоненим важливою інформацією тощо [53, с. 37-59];
- чинник стану здоров'я військовополоненого. Відповідно до норм МГП, сторони збройного конфлікту завжди повинні відправляти на батьківщину тяжко хворих та тяжко поранених полонених, не зважаючи при цьому на їхнє звання й кількості. Відправляти таких полонених потрібно одразу ж, як тільки-но стан їхнього здоров'я дасть можливість перевозити вказаних осіб [5]. Стан здоров'я особи – це досить важлива обставина, яка безпосередньо впливає на вирішення питання щодо звільнення полонених.

Варто відмітити, що досить сильними та результативними факторами звільнення військовополонених та заручників на локальному рівні можна вважати:

- діяльність спецслужб, які можуть впливати на звільнення бранців;
- робота журналістів та правозахисників які здійснюють публічний розголос;
- корупційна складова, коли переговорники можуть домовитися із лідерами збройних формувань чи загонів про викуп полонених. Тобто, загалом негативний чинник напрочуд ефективно допомагає звільняти захоплених у полон [53, с. 70].

Усі витрати, пов'язані із доставкою військовополонених до нейтральної держави чи держави, яка відповідає за них, покладаються на державу, яка відповідає за даних осіб.

Ну і ще одним, не такою значною мірою залежним від дипломатичної діяльності сторін конфлікту, способом втратити статус військовополоненого є втеча. Цілком законний спосіб, який вважається успішно виконаним в момент, коли полонений дістається території чи судна, підконтрольних його державною, союзною чи нейтральною державою [5].

Попри те, що після звільнення чи втечі з полону правовий статус військовополоненого більше не поширюється на особу, вона все ж потребує певної підтримки з боку держави, на чийй стороні вона воювала. Це стосується (з огляду на реальні умови утримання полонених), в першу чергу, психологічної реабілітації та соціального забезпечення. Така допомога повинна надаватися в обов'язковому порядку, а для цього дані положення потрібно закріпити на законодавчому рівні. На жаль, далеко не усі держави звертають увагу на подібні питання, попри їхню значущість. Особливо важливим даний аспект для держав, які безпосередньо перебувають у збройному конфлікті. Це стосується і України.

В українському законодавстві не передбачене соціальне забезпечення колишніх військовополонених [66], а існуючі законопроекти далекі від ідеалу. Викладені у наявних на розгляді Верховною Радою України законопроектах ідеї досить прийнятні. Проте, документ все одно викликає принципові зауваження зі сторони громадськості й потребує значних вдосконалення. Запропоновані у законопроекті правові положення не враховують норм МГП, даний документ не розкриває в достатній мірі правового статусу осіб, яких можна визнати заручниками, а також осіб, незаконно позбавлених волі тощо [86].

Тобто, після усього пережитого у полоні люди стикаються з байдужістю зі сторони власної держави. У подібній ситуації критично необхідним внести зміни до чинного законодавства і створити державні цільові програми, спрямовані на матеріальне та моральне повернення колишнього військовополоненого в соціальне середовище.

Висновки до Розділу 2

1. Комбатантами вважаються особи, які входять до складу збройних сил сторони збройного конфлікту і безпосередньо можуть брати участь у воєнних діях. До цієї категорії також належать члени ополчень та добровільних загонів, партизанські загони, члени екіпажу воєнних суден. Не відносяться до комбатантів особи, що займаються шпигунством та найманці.

2. Саме на комбатантів покладається основний пласт зобов'язань МГП. Військовослужбовці повинні мінімізувати свій вплив на цивільний сектор у ході ведення воєнних дій. Також кожен комбатант має проявляти повагу і заступництво щодо національних товариств Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи інших гуманітарних товариств.

3. Воєнні злочини, вчинені особовим складом збройних сил держави, присвоюються державі в цілому. Задля уникнення подібних ситуацій влада кожної держави намагається інформувати своїх військовослужбовців про загальні положення МГП, які безпосередньо стосуються їхньої діяльності. З цією метою здійснюється ряд теоретичних та практичних заходів з вивчення норм МГП.

4. Досить недосконалою є нормативна база МГП, що стосується нерегулярних збройних формувань. Зокрема, це стосується партизанських та добровольчих загонів, які не входять до складу збройних сил сторони конфлікту. Звідси випливають проблеми у підзвітності, притягненні до відповідальності тощо. Також складним та актуальним вважається питання приватних військових та охоронних компаній, діяльність яких досі достатньою мірою не врегульована.

5. Потрапивши під владу супротивника комбатант отримує статус «військовополоненого» та належний для цієї категорії осіб правовий захист. Основним нормативно-правовим актом, що визначає правовий статус військовополонених осіб, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 1949 р., яка визначає момент отримання та втрати даного статусу, вимоги стосовно поводження із військовополоненими, їхнього утримання, інтернування, матеріального, медичного забезпечення тощо. Також

згадана вище Женевська конвенція забороняє будь-які прояви дискримінації стосовно військовополонених. Так, ставлення до усіх полонених у відповідних таборах має бути однаковим, незалежно від їхньої раси, релігії, національності, політичних переконань, віросповідання чи інших ознак. Виняток складають особи офіцерського звання та жінки-військовополонені, ставлення до яких має певні нюанси. Заборонено піддавати полонених психологічному чи фізичному катуванню, проводити над ними медичні чи наукові експерименти тощо. Хоча, на практиці досить важко здійснювати контроль за дотриманням положень Женевської конвенції і військовополонені систематично піддаються насиллю й неналежному утриманню.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Правове становище поранених, хворих та осіб, які потерпіли аварію корабля, зниклих безвісті

Викладання історії МГП у сучасному вигляді прийнято починати від 24 червня 1859 р., коли поблизу селища Сольферіно у Північній Італії відбулася одна із найбільших битв за роки Другої війни за незалежність Італії, у якій зіткнулися австрійські війська та армія франко-сардинського альянсу. Гуманітарні наслідки цієї битви виявилися дійсно жахливими – сторонами конфлікту на полі бою, а також на території навколишніх населених пунктів було залишено десятки тисяч поранених і загиблих. Свідком даних подій став один женевський комерсант на ім'я Жан Анрі Дюнан, який був настільки нажаханий та вражений стражданнями залишених без допомоги на полі бою поранених солдатів та цивільних, що здійснював разом із мешканцями навколишніх поселень організацію надання допомоги усім, хто її потребував [54, с. 113].

1862 р. Дюнан опублікував книгу «Спогади про Сольферіно», в якій описав свої враження від побаченого й сформулював дві пропозиції:

- укласти між державам юридично обов'язкову конвенцію, яка зможе надавати захист пораненим у діючих арміях;
- створити такі національні товариства, які могли б у мирний час підготувати персонал і матеріальні ресурси з метою надання медичної допомоги пораненим та хворим у період війни, підтримуючи таким чином зусилля армійських санітарних служб.

Праця Дюнана і його пропозиції були прийняті зі значним захопленням, чому посприяло поширення в Європі того часу на філантропічні товариства.

1863 р. Дюнан разом із чотирма колегами, відомими женевськими громадянами створив «Міжнародний комітет допомоги пораненим», який з 1876 р.

функціонує під іншою назвою, більш відомою теперішнім людям – «Міжнародний Комітет Червоного Хреста».

Даний Комітет зміг переконати швейцарський уряд провести кілька дипломатичних конференцій. Під час першої із них, яка відбулася в жовтні 1863 року, активно обговорювалися пропозиції Дюнана, а на наступній, в серпні 1864 року було прийнято Женевську конвенцію щодо поліпшення долі поранених в діючих арміях. От тоді, з цієї конвенції розпочинається історія сучасного позитивного МГП, основною опорою якого є Міжнародний Комітет Червоного Хреста [59, с. 27-28].

Саме занепокоєння небайдужих людей стосовно долі поранених та хворих у часи війни стало зерниною, з якої з роками виросло МГП. Лише згодом світ побачили конвенції, які опікувалися становищем полонених та цивільних осіб у період збройних конфліктів, нормативно-правові акти щодо правового захисту біженців та зниклих безвісти.

На даний час існує дві Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол до них від 1977 року, який встановлює спеціальний правовий статус для поранених та хворих під час збройного конфлікту.

Відповідно до Конвенції щодо поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, прийнятої у 1949 р., правовим захистом наділяються поранені та хворі у період ведення воєнних дій, які входять до наступних категорій осіб:

1. особи, що входять до особового складу збройних сил учасниць конфлікту чи збройні загони, які є частиною вказаних збройних сил;

2. член організованого руху опору, який входить до складу сторони конфлікту та має постійний відмітний і добре розпізнаваний знак, відкрито носить зброю. Рух опору повинен здійснювати свої операції відповідно до звичаїв та законів ведення воєнних дій, а також перебувати під командуванням осіб, відповідальних за підлеглих;

3. член зі складу збройних сил, що заявляє про свою відданість владі, яка не визнана стороною, яка затримує їх;

4. особи, які не включені до особового складу збройних сил, але здійснюють їх супровід (наприклад, військові кореспонденти, цивільні особи з екіпажу військових літаків, особовий склад робочих підрозділів тощо);

5. члени екіпажу торговельних суден чи повітряних суден однієї зі сторін, стосовно яких не застосовується сприятливіший режим;

6. жителі неокупованої території, які озброюються для того, аби чинити опір силам наступаючої сторони конфлікту (загарбника). Обмежені у часі, вони не встигають організуватися у збройні формування, але повинні відкрито носити зброю і додержуватися законів та звичаїв війни [6].

Так, даний перелік цілком аналогічний переліку осіб, які можуть стати військовополоненими внаслідок того, що потрапили під владу супротивної сторони. Це не випадково, адже коли особа, поранені чи хвора, потрапляє у полон, на неї поширюватимуться норми МГП, які стосуються полонених.

Особи, що включені стороною конфлікту до особового складу своїх збройних сил чи інші особи, згадані у переліку вище, які є хворими чи пораненими, завжди повинні користуватися повагою й захистом.

Сторони збройного конфлікту, у владі яких дані особи можуть знаходитися, повинна забезпечувати гуманне ставлення до них і догляд без жодної дискримінації за будь-якими ознаками, зокрема, раси, статі, релігії, національності, політичних переконань, або ж через подібні ознаками. Строго заборонено здійснювати замах на їхнє життя або насилля над ними у будь-якому вигляді. Забороняється знищувати, вбивати чи здійснювати біологічні дослідження або тортури, навмисно створювати умови для їхнього умисного інфікування, залишати без належної медичного догляду тощо.

До жінок, які є пораненими або ж хворими, повинні ставитися із усією повагою, відповідно до їхньої статі [6].

Поранені та хворі не можуть відмовлятися від своїх прав у жодному випадку, належних їм та гарантованих згідно із нормами МГП. Жодна домовленість між сторонами збройного конфлікту не може ані обмежувати даних осіб їхнього правового захисту, ані, тим більше, позбавляти його.

Хворі, поранені й особи, які зазнали корабельної аварії, мають отримувати в максимальній можливій мірі й в найкоротший період часу якісну медичну допомогу і догляд відповідно до їхнього стану здоров'я. Медичний персонал не повинен проводити будь-яких розрізень між пацієнтами за жодними ознаками, окрім медичних [56, с. 23]. Надання особі пріоритетного становища при наданні медичної допомоги відносно інших дозволяється тільки у тих ситуаціях, коли цього вимагають медичні причини термінового характеру.

Сторони збройного конфлікту повинні постійно та без зволікань вживати усіх можливих заходів щодо розшуку та підбирання поранених та хворих для їхнього захисту від мародерів і поганого ставлення до них, а також задля забезпечування їм належного догляду.

Як тільки-но дозволяють обставини, усі сторони конфлікту повинні влаштовувати короткочасні перемир'я або хоча б припинення вогню для того, щоб дати змогу одна одній підібрати поранених, здійснити обмін та транспортувати їх подалі від місць ведення воєнних дій.

Подібні «затишся» можуть здійснюватися шляхом укладення так званих локальних угод між керівництвом сторін на певних ділянках розгортання бойових дій. Окрім того, такі локальні домовленості можуть стосуватися евакуацій хворих та поранених із територій, що перебувають у оточені або облозі, обміну ними чи надання можливості оглянути поранених медичним персоналом нейтральної організації, держави, або ж супротивника [56, с. 33].

Задля покращення гуманітарної ситуації у зоні ведення бойових дій, військове керівництво може звертатися до місцевого цивільного населення та закликати його, щоб вони добровільно підбирали та доглядали хворих і

поранених. В обмін на допомогу місцевих жителів військова влада може надавати їм необхідний захист та пільги. У випадку ж, якщо дана територія була захоплена іншою стороною конфлікту, то остання повинна підтримувати гуманітарну діяльність населення такими ж закликами та такою ж винагородою.

Якщо ж ініціатива у допомозі пораненим іде зі сторони місцевих жителів чи благодійних товариств, військове керівництво зобов'язане надати дозвіл на здійснення ними такої діяльності. Навіть, якщо дана територія перебуває під окупацією. Обов'язки щодо ставлення та надання медичної допомоги пораненим і хворим поширюються і на цивільних осіб.

Варто зазначити, що жодна особа не може переслідуватися військовим керівництвом чи засуджуватися за допомогу пораненим незалежно до їхньої (поранених) приналежності до тієї чи іншої сторони збройного конфлікту [14].

Навіть якщо держава здійснює облогу чи окупацію території, це не звільняє її від надання допомоги, в тому числі й медичної, пораненим та хворим особам. Інша ж сторона, тобто, відступаюча, якщо вона змушена через обмеженість у часі залишити супротивнику своїх хворих і поранених, то разом із ними вона, відступаюча сторона, зобов'язана залишити також медичний персонал разом із спорядженням та технікою, у кількості, достатній для надання належного догляду за потребуючими.

Сторони збройного конфлікту зобов'язані у найкоротші терміни реєструвати кожен отриману поранену чи хвору особу супротивника, яка потрапило під їхній контроль. Під час збирання відомостей у пораненого потрібно намагатися отримати якомога більше інформації, яка зможе значно полегшити ідентифікацію особи. Зібрана інформація повинна містити хоча б наступну інформацію:

- прізвище;
- ім'я;
- дату народження;
- зазначення держави, на стороні якої він перебуває тут;

- особовий, армійський або ж полковий номер;
- відомості, що зазначені у посвідченні особи або ж на ідентифікаційному жетоні;
- дату та місце потрапляння у полон;
- подробиці стосовно обставин отримання та самого поранення чи хвороби [6].

Перелічену раніше інформацію якомога швидше передають до спеціалізованого органу, Інформаційного бюро, яке надсилає дану інформацію уже державі приналежності цих осіб. Весь процес може проходити за посередництвом держави-покровительки.

Взагалі держава-покровитель повинна здійснювати загальний контроль щодо виконання норм МГП сторонами конфлікту. Для виконання даної мети держави-покровителі можуть призначати дипломатичний і консульський персонал, а також направляти спеціалізованих делегатів із числа власних громадян. Особи таких делегатів повинні бути схвалені самою державою, до якої вони направляються.

Під час виконання своїх функцій делегати та представники держави-покровителя мають всесторонньо та в максимально можливій мірі підтримуватися державою, куди вони були направлені. При цьому, дані делегати і представники не можуть виходити за межі покладених на них функцій.

Зокрема, делегати повинні завжди враховувати термінові потреби безпеки тієї сторони конфлікту, на стороні якої вони знаходяться та здійснюють свою діяльність [6].

Друга Конвенція, у якій мова йде про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії, дублює більшість норм, прав та обов'язків, про які зазначалося вище. Щоправда, з деякими поправками.

Так, положення даної Конвенції застосовуються лише щодо особового складу збройних сил, які знаходяться на морських суднах. Як тільки-но особи, про

яких згадувалося раніше, сходять на суходіл, вони припиняють входити до компетенції даної Конвенції.

Під терміном «корабельна аварія» мається на увазі будь-яку аварію корабля, спричинена з будь-якими причинами. Також до цього поняття прийнято включати вимушені посадки літаків або висадки із літака на море.

Якщо хворі, поранені чи особи, які зазнали корабельної аварії, потрапили під владу іншої сторони конфлікту, то їх прийнято вважати військовополоненими і ставитися до них відповідно до норм МГП, які стосуються полонених.

В залежності від обставин та доцільності таких заходів, сторона конфлікту, яка взяла даних осіб у полон, може вирішити стосовно військовополонених (поранених та хворих) – залишити їх у себе, переправити їх до порту своєї держави, до порту нейтральної держави, або ж навіть до порту, який знаходиться на території супротивника. Якщо особи, які є хворими, пораненими чи такими, що зазнали корабельної аварії, передаються іншій стороні конфлікту, тобто державі, від якої вони залежать, дані особи не мають права продовжувати нести військову службу, або у будь-якій формі продовжувати брати участь у збройному конфлікті [7].

Останнє положення значно розмежовує правові статуси військовополонених на суходолі та у морі.

Окрім цього, відмінним є те, що будь-яка сторона конфлікту має право вимагати від супротивника передачі хворих, поранених і осіб, що зазнали корабельної аварії. Подібні вимоги мають виконуватися у випадку, якщо передача даних осіб здійснюватиметься виключно на госпітальні судна товариств допомоги чи приватних осіб, також на торговельні судна, яхти й інші кораблі, якщо стан здоров'я хворих та поранених дає можливість здійснити таке переміщення і якщо військові кораблі сторони конфлікту, що висуває таку вимогу, можуть надати необхідну медичну допомогу та забезпечити умови для лікування. При цьому, не

важливо, під яким прапором іде згадане госпітальне, торговельне чи цивільне судно [7].

Усі витрати, пов'язані із госпіталізацією та інтернуванням хворих, поранених та осіб, що зазнали корабельної аварії, покладаються на державу, від якої вони залежать.

Женевські конвенції покладають на сторони конфлікту не лише зобов'язання стосовно догляду за хворими та пораненими, але й щодо ставлення до померлих учасників воєнних дій.

Так, сторони збройного конфлікту повинні забезпечувати ретельний огляд тіл, при можливості й медичним персоналом, задля встановлення особи та констатації смерті. Одинарні ідентифікаційні жетони чи їх частини повинні залишатися на тілі померлих. Поховання або кремація померлих повинна здійснюватися сторонами конфлікту з повагою та, за можливості, індивідуально.

Кремація дозволяється МГП лише у двох випадках:

- коли цього вимагають традиції, релігійні погляди померлого;
- коли цього вимагають санітарні та гігієнічні норми;

Підстави для кремації повинні бути викладені у свідоцтві про смерть даної особи [6].

Сторона конфлікту, яка здійснює поховання, має забезпечувати, по можливості, належного рівня поховання з урахуванням традицій та релігійних поглядів померлих, а також намагатися групувати їхні могили відповідно до національності задля полегшення пошуку родичами та близькими місця поховання після завершення воєнних дій. З цією ж метою сторони конфлікту повинні організувати на початку військових дій відповідну службу реєстрації могил, що також дасть можливість полегшити пошук могил в подальшому, ідентифікацію тіл задля можливого відправлення їх на батьківщину.

Конвенції вимагають шанобливо ставитися до таких могил. Це саме стосується і праху померлого.

До моменту закінчення військових дій, одразу ж, як дозволять обставини, служби реєстрації могил обох сторін обмінюються за посередництва Інформаційного бюро інформацією щодо точного місцезнаходження могил померлих, а також усієї наявної інформації щодо самих осіб, які у них поховані.

Ще однією вразливою категорією жертв війни можна вважати осіб, зниклих безвісти. Досить багато людей вважаються зниклими безвісти якраз після подій, які супроводжуються численними жертвами серед людей. Часто тіла жертв просто залишають лежати на місцях загибелі людей, інколи їх поспіхом ховають, іноді навіть у групові могили, переміщують до інших місць чи навіть знищують. Проте, навіть тоді, коли тіло ексгумоване та проводиться його посмертне вивчення згідно із усіма правилами, отримана інформація, яка цілком може виявитися важливою для ідентифікації померлої особи, не завжди належним чином зберігається і оброблюється [57, с. 41-43]. Дані проблеми повинне вирішуватися уже національним законодавством держави. Набагато складніше проводити пошуки зниклих безвісти, коли сама держава винна у зникненні особи [91].

Варто зазначити, що ще в 2015 році ПАРЄ наголошувала на необхідності регулювання Україною правового статусу зниклих безвісти осіб. У своїй Резолюції 2067, яка отримала назву «Зниклі особи під час конфлікту в Україні», Парламентська асамблея закликала українські органи влади до створення спеціалізованого урядового органу, якому надано було б компетенцію займатися координацією роботи усіх урядових та неурядових організацій, які працюють у даній проблематиці. Також Резолюція звертала увагу на законодавче закріплення норм МГП, що стосуються права осіб знати, що відбувалося із їхніми родичами, які зникли безвісти у період воєнних дій або у зв'язку із внутрішнім насильством [81].

У липні 2018 року юридичної сили набрав Закон України № 2505-VIII «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», покликаний регулювати правовий статус даної категорії осіб [19].

Згідно із даним нормативно-правовим актом особа набуває статусу зниклої безвісти з того моменту, коли була подана відповідна заява про розшук. Також підставою для цього вважається рішення суду.

Уся процедура розшуку, починаючи поданням заяви та завершуючи питаннями встановлення факту смерті, здійснення ексгумації останків і поводження з цими останками, – детально прописана у Законі.

З питань осіб, зниклих безвісти створюється Комісія, що буде забезпечувати взаємодію різних державних органів, відповідальних за розшук, буде залучати національні та міжнародні організації, координуючи, при цьому, їхні зусилля. До складу Комісії входитимуть представники Міноборони, Національної поліції, Офісу ГПУ чи Омбудсмена, Червоного Хреста, СБУ та інші. Основним завданням даної Комісії встановлюється з'ясування долі і місця перебування осіб, які вважаються зниклими безвісти під час:

- участі у АТО, у заходах, які спрямовані на забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі та стримування військової агресії РФ на сході України;
- тимчасового перебування чи постійного проживання у районі проведення антитерористичної операції чи заходів, що спрямовані на забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі та стримування військової агресії РФ на сході України;
- постійного проживання чи тимчасового перебування на окупованих територіях Луганської та Донецької областях;
- будь-якого збройного конфлікту або воєнних дій на території України;
- масових заворушень всередині держави;
- надзвичайних техногенного характеру, природного характеру а також внаслідок інших подій, які можуть стати причиною масової загибелі людей [19].

Законом також ініціює створення Єдиного реєстру осіб, що зниклих безвісти. Це електронна база даних, яка міститиме інформацію щодо осіб, що зниклих безвісти, а також відомості стосовно невпізнаних останків, про наявність або

відсутність судового рішення щодо визнання розшукуваної особи безвісти відсутньою чи оголошення її померлою. Основне завдання реєстру – накопичення і централізація відомостей про дану категорію осіб, облік усієї інформації, необхідної для здійснення ефективного розшуку.

За основу при розробці даного Закону був взятий документ, створений Комітетом Червоного Хреста, при цьому, його намагалися максимально наблизити до стандартів МГП. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» включає базові норми та стандарти, що призначені для використання під час розробки законодавства, спрямованого на захист осіб, які вважаються зниклими безвісти [19].

Однією з основних переваг Закону можна вважати індивідуалізацію правового статусу осіб, зниклих безвісти в період збройного конфлікту, адже умови, які сприяють зникненню людини, є досить специфічними, ризики для життя особи ж – напрочуд високі. В подальшому дана категорія виділена на рівні обсягу прав, що гарантуються державою.

Варто також позитивно відмітити фіксацію у Законі переліку родичів особи, що зникла безвісти, завдяки чому тепер стає можливим уникнути випадків відмови у розшуку особи, обґрунтовуючи це неналежним заявником.

Вперше у вітчизняному законодавчому акті було регламентовано заборону стосовно дискримінації осіб, що вважаються зниклих безвісти та їхніх родичів на основі будь-яких ознак. Така норма яскраво відображає, що в Україні утверджений принцип поваги до честі й гідності громадян, або ж іноземців і осіб без громадянства. До слова, особи без громадянства також підпадатимуть під дію згаданого Закону (у випадку, якщо наявні підстави, що свідчать про зникнення їх саме на території нашої держави) [81].

Позитивно варто сприймати також гарантії для особи, зниклої безвісти, таких як можливість встановити опіку над її майном, збереження робочого місця і займаної ним до зникнення посади. При цьому, за особою, зниклою безвісти, якщо

її було уповноважено на виконання функцій держави, зберігається також середня заробітна плата на робочому місці. Принциповими можна вважати положення закону, згідно із яким отримання правового статусу ніяк не зменшує обсягу правоздатності особи, що вважається зниклою. Тобто, що її права, а отже і законні інтереси ніяк не будуть обмежені новим статусом. Відповідно, члени її сім'ї і родичі матимуть змогу активно захищати дані права та реалізовувати їх від імені особи, зниклої безвісти.

Згадуючи про соціальні гарантії, варто окремо відмітити закріплення в новому законодавстві права членів сім'ї особи, що вважається зниклою безвісти, на призначення пенсії внаслідок втрати годувальника. Проте, подібні пенсії будуть надаватися лише непрацездатним членам родини особи, що зникла безвісти, які були на її утриманні та лише на строк, протягом якого така особа зберігає даний статус.

Попри усі згадані позитивні положення, Закон не позбавлений і недоліків. До вагомих «негативних» моментів закону можна віднести відсутність чітко встановленого часового проміжку між втратою зв'язку із особою до безпосередньої подачі заяви про розшук.

Досить сумнівним вбачається й консультативний характер Комісії з питань осіб, що зниклі безвісти. На даний орган покладено важливе зобов'язання – вести Реєстр, узгоджувати його із Єдиним реєстром досудових розслідувань та іншими подібними базами даних. Не до кінця зрозуміло, яким саме чином цей допоміжний орган зможе забезпечувати життєдіяльність цього Реєстру, на громадських засадах, та буде його адміністратором, адже така діяльність потребує особливих вимог до захисту інформації і авторизації осіб, що матимуть до неї доступ [81].

У законі можливість вносити дані до даного інформаційного ресурсу надається різноманітним суб'єктам (згаданій Комісії, органам прокуратури і Національної поліції, судовим органам тощо). Така велика кількість суб'єктів

доступу може спричинити неабияку плутанину і спровокувати численні факти несанкціонованого доступу до інформації Реєстру

Закон містить також ряд декларативних положень. Для прикладу, стаття 20 передбачає, що «якщо особа, що зникла безвісти оголошена померлою, але її останки не знайдено, проведення розшуку не призупиняється до визначення місця перебування, місця поховання особи, або ж місця захоронення останків такої особи». І, на перший погляд, це відповідає інтересам родичів, але з іншої сторони – відсутність чітко встановлених строків проведення таких пошукових робіт може перетворити розшук на якусь абстрактну категорію.

Насамкінець, Закон потребує розробки ґрунтовної підзаконної бази. Для прикладу, необхідно прийняти положення про Комісію із питань осіб, що зникли безвісти; інструкцію про порядок ведення та внесення інформації до Реєстру, норми щодо порядку взаємодії суб'єктів, що мають повноваження у сфері розшуку. Без додаткової нормативної бази реалізація закону буде не надто неефективною, з огляду на усі недоопрацювання. Окрім того, законом потрібно визначити чіткі механізми взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства стосовно питань пошуку й ідентифікації останків осіб, зниклих безвісти. Особливо це стосується зони військового конфлікту [81].

Окрім того, законодавець також закріпив у КК України статтю 146-1, яка встановлює відповідальність за насильницьке зникнення у формі затримання, викрадення, арешту чи позбавлення волі людини бідь-яким іншим шляхом. Також, якщо діяння вчинене представником якоїсь держави, як України, так і іноземної держави, який відмовляється від визнання факту вчинення такого затримання, викрадення, арешту чи позбавлення волі людини у будь-якій іншій вигляді – його чекає позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Також кримінально караним вважається приховуванням інформації щодо долі такої людини або місця перебування [11]. Ця норма КК України надзвичайно актуальна, враховуючи умови зовнішньої воєнної агресії.

3.2. Механізми захисту жінок, дітей і біженців

Першою спробою дати визначення поняття «цивільне населення» були положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни [71]. Згідно із ст. 4 даної Конвенції особами, які перебувають під захистом Конвенції, є ті, хто у будь-який момент і за будь-яких обставин опинився, у випадку конфлікту або окупації, під контролем сторони конфлікту чи окупаючої держави, і вони не є громадянами цих держав. Виняток складають:

- громадянин держави, на яку не поширюються положення Женевської конвенції;
- громадянин нейтральної держави, що опинився на території держави-сторони конфлікту, якщо держава громадянства цієї особи має дипломатичне представництво у державі, під контролем якої вона перебуває;
- громадянин союзної із державою-стороною конфлікту (за тих же умов);
- особа, що перебуває під захистом трьох інших Женевських конвенцій (тобто, поранена, хвора чи особа, яка зазнала корабельної аварії, або ж військовополонений) [4].

Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів було сформульовано більш вдале визначення термінів «цивільна особа» та «цивільне населення», що і відобразило суть їхнього правового статусу у період збройних конфліктів. Відповідно до ст. 50 Додаткового протоколу: «Цивільною особою вважається будь-яка особа, яка не належить до жодної із категорій осіб, що зазначені у ст. 4 Женевської конвенції про поводження із військовополоненими та ст. 43 даного Додаткового протоколу» [2]. Тобто, цивільною особою визнається будь-яка особа, яка не належить до комбатантів сторони конфлікту.

Важливо зазначити, що у разі сумнівів щодо приналежності особи до категорії цивільних осіб, її слід вважати цивільною особою. Відповідно до

Додаткового протоколу категорія «цивільне населення» складається із усіх осіб, що являються цивільними особами [25, с. 85].

Цивільне населення користується загальним правовим захистом від небезпек, які виникають у зв'язку із воєнними діями. З метою забезпечення такого захисту норми МГП зобов'язують держави-сторони конфлікту за будь-яких обставин додержувати норм гуманітарного права. Цивільне населення не може бути об'єктом нападів військових. Цілком заборонені акти насильства або загрози насильством, які мають на меті тероризування цивільне населення [93].

Із цивільними особами та особами, що були позбавлені боєздатності, потрібно поводитися гуманно. Заборонено здійснювати тортури над ними, будь-яке жорстоке або нелюдське поводження, принизливе та образливе поводження, тобто наруга над людською гідністю. Також заборонено проводити тілесні покарання, а також колективні покарання. МГП забороняє заподіювати будь-які каліцтва, піддавати медичним чи науковим експериментам або будь-яким іншим медичним процедурам, яких дана особа не потребує за своїм станом здоров'я та які не відповідають загальноприйнятим медичним нормам.

Забороняється використовувати цивільних осіб як «живі щити» [56, с. 20].

Проте, цивільні особи позбавляються правового захисту у випадках та на такий період, під час якого вони безпосередньо беруть участь у воєнних діях.

Норми МГП забороняють також напади невибіркового характеру. До нападів невибіркового характеру можна віднести:

- напади, що не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти;
- напади, під час яких застосовуються засоби чи методи ведення військових дій, що ніяк не можуть спрямовуватися на конкретні воєнні об'єкти;
- напади, під час яких застосовуються засоби чи методи ведення військових дій, наслідки яких ніяк не можуть обмежитися та які, з огляду на вказане, у кожному випадку поражають і воєнні об'єкти, і цивільних осіб/цивільні об'єкти, не розрізняючи їх.

Також до нападів невибіркового характеру відносяться наступні військові дії:

- бомбардування будь-якими засобами чи методами, при яких ряд пов'язаних між собою військових об'єктів розглядається як єдиний військовий об'єкт, і розміщений він у місті, селі або в іншому районі, де сконцентровані цивільні особи чи об'єкти;
- військова операція, яка передбачувано потягне за собою значні втрати серед цивільного населення, поранення значної кількості цивільних осіб і завдасть шкоду цивільним об'єктам, чи спричинить сукупність цих наслідків, які являються надмірними відносно конкретної та безпосередньої військової переваги, яку і намагаються досягти вказаною військовою операцією.

МГП не допускає нападів на цивільне населення чи на конкретних цивільних осіб у порядку репресалій.

Захист певних пунктів чи районів від воєнних дій не можна здійснювати шляхом організації присутності чи пересування там цивільного населення чи конкретних цивільних осіб. Зокрема, заборонено у такий спосіб захищати військові об'єкти, прикривати чи перешкоджати здійсненню військових операцій тощо.

Навіть у випадках, якщо стороною конфлікту було порушено будь-яке із перелічених заборон, це не звільняє її від правових зобов'язань, передбачених нормами МГП щодо цивільного населення та цивільних осіб. Це стосується і зобов'язань вживати запобіжні заходи при плануванні [2].

Запобіжні засоби під час планування та здійснення військових дій складають окрему групу зобов'язань комбатантів, спрямованих на захист цивільного населення [61, с. 34]. Зокрема, до таких обов'язків належать:

- робити усе практично можливе, аби впевнитися у тому, що об'єктами нападу є ні цивільні особи, ні цивільні об'єкти, що вони не підлягають особливому захисту згідно з положеннями МГП;

- вживати усіх можливих запобіжних заходів під час вибору методів та засобів нападу задля того, аби унеможливити випадкові втрати з числа цивільного населення, запобігти пораненням цивільних осіб або хоча б звести їх до мінімуму;
- скасовувати чи припинити напад, якщо стає зрозумілим, що він викличе випадкові чи надмірні втрати з числа цивільного населення, поранення значної кількості цивільних осіб та завдасть шкоди цивільним об'єктам;
- робити завчасне попередження про напади, що можуть зачепити цивільне населення, за винятком таких випадків, при яких обставини цього не дозволяють [25, с. 184].

Окремої згадки, з огляду на їхню вразливість під час збройного конфлікту, варті такі категорії цивільних осіб, як жінки та діти.

Жінки користуються аналогічним правовим захистом, як і чоловіки, не дозволяється будь-яка дискримінація жінок з огляду на їхню стать. Проте, якраз з огляду на стать, ставлення до жінок має відповідати їхнім фізіологічним потребам, моральним принципам та гуманності.

Правовий захист дітей, як особливо вразливої категорії осіб у воєнні часи, до сьогодні привертає значну увагу дослідників у галузі МГП і права прав людини, адже вимагає детального аналізу уже наявних норм міжнародного права задля їх вдосконалення у подальшому і пошуку дієвих механізмів для їхнього застосування.

Актуальність проблеми зумовлені й тим, що цивільне населення, і, відповідно, діти, залишаються досить незахищеною категорією, попри зусилля багатьох держав світового співтовариства, залишаються головними об'єктами чи суб'єктами систематичної дискримінації. І ця дискримінація значно посилюється у період кризових ситуацій, до яких належать і збройні конфлікти. На превеликий жаль, у сучасному світі не спостерігаються тенденції щодо зменшення

міжнародних збройних конфліктів, а в протигагу значно збільшується кількість збройних конфліктів, що мають неміжнародний характер [47, с. 159].

Також варто зазначити, що положення, які регулюють сферу захисту дітей, як особливо вразливої категорії цивільного населення, містяться у різних міжнародних договорах та більшість із них мають досить високий рівень декларативності. Тобто, виникає необхідність у підсилени співробітництва між державами задля прийняття нових кодифікованих міжнародних нормативно-правових актів стосовно захисту дітей та і цивільного населення в загальному [67].

Відповідно до даних Дитячого Фонду ООН за останній десяток років під час воєнних дій загинуло понад 2 мільйони дітей, без домівок залишилося більше шести мільйонів, близько дванадцяти мільйонів були поранені або залишились інвалідами, та близько 300 тисяч неповнолітніх беруть участь у десятках конфліктів по всьому світу як солдати [67]. Такі жахаючі цифри свідчать про недостатню врегульованість сфери захисту дітей станом на сьогоднішній день.

Автори Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів до них приділили також увагу захисту дітей, який надається їм положеннями, які стосуються і цивільного населення в загальному, і такої його частини, як діти. Проте, й надалі досить актуальною залишалася потреба створення достатньо ефективного та уніфікованого нормативно-правового акту, який забезпечував би захист прав дітей.

Проблема давно привертала увагу правозахисників, результатом чого стала Конвенція про права дитини, яку прийняли 1989 р. [8].

Найбільше критики зі сторони науковців та практиків зазнала стаття 38 цієї Конвенції, яка стосується участі дітей під час збройних конфліктів. Аналізуючи її зміст, варто відмітити ряд проблемних аспектів, які були допущені авторами Конвенції, що, в свою чергу, викликало значне розчарування у даному документі. Скоріш за все, саме наявність подібних значних прогалин значно прискорила прийняття даної Конвенції [67] такою великою кількістю держав (понад 192

держави), адже ними було помічено можливість для ухилення від виконання покладених на себе зобов'язань.

Проте, дана Конвенція все-одно стала досить важливим інструментом, спрямованим на забезпечення добросовіснішого дотримання положень МГП, що гарантують особливий захист для дітей у період війни. Проте, вона все ж таки не змогла повною мірою гарантувати такий захист прав дітей під час збройних конфліктів. Тому потреба вдосконалення положень МГП стосовно захисту неповнолітніх у період збройних конфліктах залишається актуальною і нині.

Досить успішною спробою вдосконалення даної Конвенції став Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах, який змінює та виправляє частину положень Конвенції.

Не потрібно забувати, що діти – це окрема та самостійна частина суспільства, якій притаманні, відповідно, особливі правила поведінки. Воєнні дії на території України і соціально-економічна нестабільність в державі спричинили зростання напруги у суспільстві. Внаслідок свого становища неповнолітні потребують особливого соціального захисту і поваги до їхніх прав [75]. На жаль, у сучасному українському суспільстві такого захисту не вистачає. В багатьох випадках соціальні гарантії для дітей мають лише декларативний характер, містяться у нормативних документах, але через брак коштів і бюрократію стають не надто ефективними [35, с. 15].

Розглядаючи питання з правової точки зору, варто зазначити, що до Закону України «Про охорону дитинства» було введено поняття «дитина, яка постраждала через військові дії та збройний конфлікт». Відповідно до поправок дитиною-жертвою війни вважається дитина, що під час військових дій або збройного конфлікту отримала поранення, каліцтва, зазнала насильства, що має сексуальний, фізичний або психологічний характер, викрадена чи незаконно вивезена за межі держави, залучалася до участі у воєнних діях або ж незаконно затримувалася. Всі діти, яких у той чи інший спосіб зачепив збройний конфлікт на

Донбасі, повинні отримувати статус жертв військових дій і збройного конфлікту [18], також було доповнено даний Закон статтями, які забороняють участь дітей у воєнних діях та збройних конфліктах в цілому, і положеннями стосовно захисту дітей, які перебувають чи постраждали у зоні ведення воєнних дій.

Проте, наразі законодавство чітко не визначило питань щодо надання пільг дитині, постраждалій через воєнні дії та збройні конфлікти. Окрім того, не зовсім вирішеним є питання стосовно дітей, які проживають на територіях, підконтрольних Україні, де виникають обставини, зазначені в уже згаданому Законі: негативні наслідки збройних конфліктів, тимчасова окупація території, систематичні акти насильства, порушення прав людини і надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру [75].

Також, отримання статусу «жертва збройного конфлікту» пов'язане із численними бюрократичними проблемами та, враховуючи відсутність його змістовного наповнення, стають очевидними причини небажання багатьох осіб отримати статус дитини, що постраждала внаслідок військових дій та збройного конфлікту [50, с. 34].

Ще одним проблемним аспектом вважається неохопленість цим статусом усіх аспектів шкоди, від яких може потерпіти дитина, що знаходиться на території проведення військових дій. З метою заповнення цього «пробілу» правозахисники рекомендують поряд із категорією «діти, постраждалі від збройних конфліктів» додати категорію «діти, які перебувають чи перебували на території, де проходив збройний конфлікт», адже навіть нетривале перебування у зоні бойових дій справляє значний психологічний вплив на дитину.

Уваги потребують також і факти використання неповнолітніх у збройних конфліктах та пов'язані із ними діями (наприклад, допомога із облаштуванням блок-постів, виконання доручень військовослужбовців, що пов'язані з несенням військової служби тощо). Проте, у чинному законодавстві толком відсутнє

поняття «залучення дітей для участі збройних конфліктах», що, відповідно до прийнятих у МГП визначеннях, не обмежується безпосередньою участю у військових діях, та відноситься до будь-якого залучення дітей збройними силами сторони конфлікту чи військовими угрупованнями. Однак, і КК України також не містить поняття втягнення чи залучення неповнолітнього у воєнний конфлікт [50, с. 35].

Також досить невизначеним залишається питання стосовно співвідношення норм національного і міжнародного права про те, що діти, які були втягнені у збройний конфлікт, не нестимуть відповідальності за вчинені дії. Варто зазначити, що згідно із конвенціями дітьми часто вважаються особи віком до 18 років, а Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за діяння, вчинені особами, які досягли чотирнадцятирічного віку (зокрема, деякі з караних дій можуть вчинятися під час збройного конфлікту).

Забезпечити повноцінну реалізацію чинних нормативно-правових актів у зоні проведення воєнних дій досить складно, або ж взагалі неможливо, з огляду на конкретні обставини на територіях, на яких державні органи України тимчасово не мають можливості здійснювати чи здійснювати повноцінно свої повноваження. Для більш ефективного виконання зобов'язань стосовно захисту дітей, які перебувають на території, охопленій збройним конфліктом, потрібно розширити співпрацю держави із різними неурядовим організаціями й іншими складовими частинами громадянського суспільства і сприяти їм у здійсненні їхньої діяльності.

Також, підлягають удосконаленню положення чинного законодавства стосовно правового статусу неповнолітніх, що постраждали внаслідок проведення військових дій та збройного конфлікту. Він потребує значної конкретизації, уточнення і «наповнення» фактичними можливостями та пільгами. Важливим моментом потрібно вважати спрощення бюрократичних процедур, що стосуються отримання відповідного статусу й безперешкодної реалізації дитиною її прав та можливостей, що їм надаються.

З огляду на вище зазначене, можна виділити наступні проблемні аспекти правового захисту дітей в Україні:

- досі відкрите питання стосовно притягненням до відповідальності осіб, винних у недотриманні законодавства щодо захисту прав дітей;
- на окупованих територіях Донецької і Луганської областей не проводиться моніторинг щодо дотримання законодавства у сфері захисту прав дітей;
- досить мало підтримки зі сторони держави отримують діти, які отримали поранення під час військових дій, втратили годувальника або батьків, отримали інвалідність внаслідок військових дій;

Дещо краще законодавством врегульовано статус біженця. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» біженцем визначає особу, яка не являється громадянином України та з причини побоювання стати об'єктом переслідування через свою національність, з ознак раси, релігійних переконань, громадянства чи політичних переконань змушена перебувати поза кордонів своєї держави та не може покладатися на покровительство даної держави або ж не хоче користуватися таким захистом через вказані вище побоювання, чи, не маючи громадянства та перебуваючи поза межами держави, де постійно проживала до того, а на даний момент не може чи не бажає повернутися до неї через зазначені побоювання [13].

Проте, нормативно-правове закріплення категорії «біженці» не завжди було таким. Умовно процес формування даного терміну можна поділити на такі етапи:

- 1914-1938 рр. – це період становлення, під час якого здійснювалося формування основних принципів та поняття;
- 1938-1951 рр. – період, початок якого збігся із початком Другої Світової війни, а закінчення – із ухваленням Конвенції від 1951 р., розвиток уже закладених положень;

– з 1951 р. до сьогоднішніх днів – це сучасний етап, що характеризується систематичними змінами і доповненнями у законодавстві, що стосується вимушеної міграції [48, с. 314].

Деякі експерти виділяють ще один етап, сучасний. Це так званий період «міграційної кризи», який почався у 2010-му році. «Криза» була спричинена величезним потоком біженців у південній і південно-східній Європі [48, с. 314]. Згадані події активізували та спричинили неабияке занепокоєння правозахисних організацій та діячів [72], що вилилося у судову практику [95].

Основним документом, що закріплює поняття «біженець» вважається Концепція ООН про статус біженців 1951 р. Її визначення «біженця» станом на сьогодні адаптували до власного законодавства більшість держав, Україна у тому числі [45, с. 113].

Положення даної Конвенції не поширюються на таких осіб, за якими державою, у якій вони наразі живуть, визнаються права та обов'язки, що впливають із громадянства даної держави. Норми Конвенції не поширюються щодо осіб, стосовно яких присутні підстави вважати, що вони:

- здійснили злочин проти миру, військові злочини;
- є винними у вчиненні тяжких злочинів, що має неполітичний характер, поза межами держави, яка надала притулок, до того, як вони допустилися до цієї держави у статусі біженця;
- є винними у вчиненні діянь, що суперечать принципам ООН [9].

Правовий статус біженця повинен визначатися законодавством держави проживання. Особа, якій надано статус біженця чи особи, що потребує захисту, може користуватися рівними із громадянами держави правами, зокрема, такі особи мають право:

- на вільне пересування та вільний вибір місця проживання, покидання території України, окрім встановлених законодавством обмежень;

- оплачувану працю, здійснення підприємницької діяльності, якщо вона не заборонена законом;
- медичне страхування;
- володіти, користуватися та розпоряджатися наявною власністю, в тому числі інтелектуальною та творчою;
- відпочинок, повноцінну освіту;
- на направлення індивідуальних або колективних письмових заяв чи на особисту заяву до органів влади, місцевого самоврядування чи посадових осіб органів державної влади;
- медичну допомогу;
- свободу віросповідання та світогляду;
- на оскарження у судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадових осіб;
- на безоплатну правову допомогу, передбачену законодавством.

Біженці чи особи, яким потрібен додатковий захист, має рівні із громадянами держави права щодо шлюбно-сімейних відносин.

Біженцям чи особам, яким потрібен додатковий захист, надається право на отримання від держави матеріальної чи грошової допомоги, пенсії, або ж інших видів соціальної допомоги у порядку, що встановлений законами України, і користування житлом, яке надається в місці проживання [13].

Такі особи мають і певний об'єм обов'язків, серед яких:

- зобов'язані повідомляти центральний орган виконавчої влади, який здійснює реалізацію державної політики стосовно біженців і осіб, що потребують додаткового чи тимчасового захисту, про бажання змінити прізвище, сімейний стан, склад сім'ї, місце проживання, про отримання того чи іншого громадянства, надання політичного притулку чи дозволу на постійне чи тимчасове проживання у іншій країні;

- знятися із обліку та стати на облік центрального органу виконавчої влади, який здійснює реалізацію державної політики стосовно біженців та осіб, що потребують додаткового чи тимчасового захисту, за новим місцем проживання в разі зміни такого місця проживання та переїзду на територію України;
- систематично здійснювати перереєстрацію у строки та у порядку, встановлених центральним органом виконавчої влади, який здійснює реалізацію державної політики щодо біженців й осіб, що потребують додаткового чи тимчасового захисту, за місцем проживання [13].

Попри непогане нормативно-правове регулювання, на практиці досить складно отримати статус біженця в Україні, перепонами можуть стати різноманітні адміністративні й бюрократичні перешкоди. Більше того, особа, що просить захисту в Україні банально може депортуватися назад до держави, у якій наявна загроза для її життя і свободи, що неприпустимо з огляду на положення МГП.

3.3. Правовий статус медичного і духовного персоналу в умовах збройних конфліктів

Виділення під час збройних конфліктів особливим правовим статусом медичного й духовного персоналу має певні підстави. Тут слід врахувати різноманітні культурні й релігійні традиції у різних державах та народах світу, що отримало своє втілення у звичаєвих і договірних положеннях МГП. Упродовж цілих століть лікарі та священослужителі виступали моральними орієнтирами, оскільки піклувалися про тіло і душу потребуючих. Завдяки такому міцному авторитету представників медичного й духовного персоналу їх завжди сприймали як неупереджену, нейтральну сторону в період воєнних дій.

Ще однією, не менш важливою причиною особливого статусу цієї категорії осіб можна вважати специфічний набір прав і обов'язків [44, с. 404].

Під медичним персоналом, як військовим, так і цивільним, слід розуміти осіб, що входять до складу медичних формувань та призначені для виконання виключно медичних функцій на постійній або тимчасовій основі. Медичні функції включають розшук, евакуацію, транспортування, визначення діагнозів або процесу лікування, включно із наданням першої допомоги і допомоги пораненим, хворим та особам, що потерпіли корабельну аварію або аварію літального апарата, також до медичних функцій включають здійснення профілактики захворювань чи здійснення адміністративно забезпечення медичних формувань. Військовому медичному персоналу дозволено мати легку особисту зброю для здійснення самооборони чи захисту поранених та хворих [15].

Категорія «медичний персонал» включає таких осіб:

1. медичний персонал сторони конфлікту, як цивільний, так і військовий; персонал, який було надано організаціям цивільної оборони;

2. медичний персонал товариств Червоного Хреста й інших національних добровільних товариств допомоги, які були належним чином визнані та уповноважені сторонами конфлікту;

3. медичний персонал медичних формувань чи санітарно-транспортних засобів [46, с. 5].

Стосовно поняття «духовний персонал», то його вживають задля позначення спеціального персоналу (цивільного чи військового), що зайнятий виключно виконанням своїх (спеціальних) духовних функцій і належить до:

- збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті;
- медичних формувань чи санітарно-транспортних засобів сторони, яка перебуває у конфлікті;
- організацій цивільної оборони сторони, яка перебуває у конфлікті [44, с. 403].

Медичний персонал, що був спеціально призначеним для виконання своїх медичних обов'язків, має право на повагу й захист незалежно від обставин. Особи,

які належать до медичного персоналу, можуть втратити своє право на захист у випадках, коли поза своїми гуманітарними функціями вони вчиняють дії, які завдають шкоди противнику [56, с. 24].

При настанні необхідності в районі, де цивільні медичні служби порушені внаслідок військових дій, такому медичному персоналу повинна надаватися всяка можлива допомога.

Держава-окупант надає цивільному медичному персоналу на територіях, які вважаються окупованими, всесторонню допомогу із тим, щоб надати такому персоналу можливість виконувати його гуманітарні функції якомога кращим чином. Держава-окупант не має права вимагати, аби при виконанні своїх функцій медичний персонал віддав перевагу тій чи іншій особі, окрім як із міркувань медичного характеру. Такий персонал заборонено примушувати до виконання завдань, несумісних із його гуманітарними функціями [78].

Цивільному медичному персоналу повинен надаватися доступ до будь-якого місця, де його послуги вважаються необхідними, якщо додержання таких заходів контролю та безпеки можуть вважатися необхідними стороною конфлікту [31, с. 164].

Члени медичного персоналу, що користуються захистом, на територіях, окупованих стороною конфлікту або ж на територіях, де проводяться чи можуть проводитися військові дії, зобов'язані носити чітко видимі розпізнавальні знаки. Кожна сторона конфлікту повинна забезпечити розпізнавання медичного та духовного персоналу та медичних формувань й санітарно-транспортних засобів.

Кожна сторона конфлікту також повинна застосовувати та здійснювати процедури, що дадуть змогу розпізнавати медичні формування й санітарно-транспортні засоби, які використовують розпізнавальні емблеми та розпізнавальні сигнали [39, с. 85].

На територіях, окупованих стороною конфлікту, та у районах, де здійснюються або можуть здійснюватися збройні зіткнення, цивільний медичний

та цивільний духовний персонал повинні розпізнаватися з допомогою розпізнавальних емблем і посвідчень осіб, які підтверджували б їхній статус.

При наявності згоди компетентних властей медичні формування і санітарно-транспортні засоби повинні позначатися емблемами. Судна та плавучі засоби пересування позначаються згідно із нормами Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих й осіб, що зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі від 1949 р.

Окрім розпізнавальних емблем, сторона конфлікту може дозволити використання розпізнавальні сигнали задля розпізнавання медичних формувань й санітарно-транспортних засобів. В особливих випадках санітарні транспортні засоби можуть користуватися лише дозволеними розпізнавальними сигналами, без наявності у них розпізнавальних емблем [46, с.7].

Поряд із принципами, що визначають загальні засади для виконання медичних та духовних обов'язків зі сторони медичного й духовного персоналу, досить важливе місце посідає питання стосовно умов надання ними допомоги. Умовно їх поділяють на кілька основних груп.

Першою умовою надання медичної і духовної допомоги можна вважати допомогу, надання якої необхідне як у період збройних конфліктів, так і у мирний час, при цьому, із дотриманням принципів та норм медичної і релігійної етики [14]. У зв'язку із цим варто зазначити, що сучасне МГП не встановлює конкретних стандартів. Положення гуманітарного права обмежуються закликами до сторін конфлікту стосовно застосування до осіб, що перебувають під їх контролем та користуються захистом Женевських та інших конвенцій, загальновизнаних медичних стандартів, які застосовувалися б і в подібних обставинах до власних громадян, які знаходяться на волі.

Ще однією умовою для надання допомоги зі сторони медичного й духовного персоналу можна вважати те, що із особами, які безпосередньо не беруть участь у військових діях, поранені чи хворі, потрібно поводитись гуманно.

Таких осіб потрібно не лише оберігати оберігати й не піддавати нападу, але і захищати та надавати допомогу. Задля того, аби представники медичного й духовного персоналу мали змогу належним чином виконувати таке зобов'язання, вони мусять володіти не тільки досить високими професійними вміннями, але і мати громадянську гідність та сміливість для забезпечення такої вимоги.

Третьою умовою надання медичної та духовної допомоги потребуючим особам вважається надання догляду без створення будь-якої різниці між особами, або ж із різних міркувань, окрім як медичних чи духовних. Цю вимогу було закріплено у всіх Женевських конвенціях від 1949 р. і Додаткових протоколах до них. Вона вказує на неприпустимість створення різниці у ставленні до особи через її походження, мову, стать, національність, віросповідання, соціальне або майнове становище чи через інші відмінні ознаки. Черговість надання допомоги потерпілим визначається виключно з огляду на медичні потреби. Тобто, медичний працівник мусить бачити у пораненій особі тільки пацієнта, а не співвітчизника або противника. Також це стосується духовного персоналу, що перебуває в оточені осіб, які потребують духовної допомоги.

Проте, практика останніх років засвідчує ситуації, коли душпастирі відкрито закликають знищувати представників «ворожої» віри або національності, із якими їхня сторона перебуває у збройному конфлікті.

Ще однією важливою вимогою до надання медичної чи духовної допомоги особам, що потребують її, вважається заборона проводити над ними будь-які медичні процедури, які не вимагаються відповідно до стану їхнього здоров'я. Також недопустимим вважається застосування проти таких осіб будь-яких медичних, біологічних або інших наукових дослідів. Тут варто звернути увагу на тому, що норми МГП, що діють у даній сфері, доволі строгі та однозначні. Це цілком зрозуміло, адже більшість таких норм було створено після Другої Світової війни, у період якої проводилися дуже жорстокі військові злочини. Саме тому

багато принципів та положень МГП багатьма науковцями розглядаються як імперативні норми міжнародного права [46, с. 10].

Військовий медичний персонал, виконуючи покладені на себе обов'язки, зобов'язаний керуватися загально визнаними нормами МГП та повинен:

надавати при потребі медичну допомогу у період збройного конфлікту незалежно від будь-яких причин, окрім медичних;

враховувати норми МГП під час здійснення та організації медичного забезпечення підрозділу, військової частини;

надавати медичну допомогу усім пораненим і хворим на окупованих територіях та під час військових дій;

брати безпосередню участь у підготовці спеціальних угод, у проведенні нарад представників сторін конфлікту стосовно питань, які стосуються надання допомоги жертвам збройних конфліктів, організації медичних перевезень, організації гуманітарної і медичної допомоги цивільним особам тощо;

взаємодіяти із місцевою адміністрацією за розпорядженням військового командування, а також із органами управління охороною здоров'я, різноманітними гуманітарними організаціями із питань надання медичної допомоги цивільним особам [15].

За жодних обставин жодна особа не може піддаватися покаранню з причини виконання нею своїх медичних функцій, якщо такі сумісні з медичною етикою, незалежно від приналежності особи, в інтересах якої ці функції виконуються.

Також осіб, що виконують свої медичні функції, заборонено примушувати вчиняти дій або виконувати роботи, якщо це спрямовано на порушення принципів медичної етики або медичних норм, які відповідають інтересам поранених та хворих, чи якщо такі дій спрямовані на порушення положень Женевських конвенцій чи Додаткових протоколів до них [2].

Медичний та духовний персонал супротивника користується повагою і захистом та ніяк не може піддаватися нападу, якщо він не чинить дій, які значно

виходять поза межі його медичних чи духовних функцій, і не здійснюють будь-яких ворожих дій. Також медичному та духовному персоналу потрібно дотримуватися встановлених правил розпізнавання задля уникнення непорозумінь.

Даний персонал не можна брати у полон, проте, їх можна затримати у випадках, коли цього потребує медичний стан або духовні потреби військовополонених. Також медичний та духовний персонал може надавати медичну/духовну допомогу військовослужбовцям військових частин супротивника. У подібних ситуаціях персоналу повинен надаватися такий же правовий захист, що належить військовополоненим. Для здійснення охорони такого персоналу від зазіхань на їхню фізичну недоторканність потрібно здійснювати конвоювання у період виконання ними медичних та духовних обов'язків.

При необхідності медичному та духовному персоналу повинна надаватися можливість для ведення кореспонденції, що стосується їхніх професійних питань.

Якщо противником був захоплений у полон тимчасовий медичний персонал, він має отримувати статус військовополоненого та, за потреби, його можна використовувати з метою виконання медичних функцій з огляду на рівень його фахової підготовки.

Положення МГП забороняють здійснювати залучення затриманого медичного й духовного персоналу до виконання таких робіт, що не пов'язані із його функціональними обов'язками [15].

Існуюча на сьогодні система норм МГП стосовно цього питання зазначає, що медична діяльність в жодному випадку та незалежно від того, на інтереси якої особи вона спрямована, не може слугувати підставою для актів насильства, здійснення погроз, покарань чи переслідувань, якщо така медична діяльність здійснюється відповідно до положень медичної етики.

Досить складною залишається ситуація стосовно надання медичних послуг зі сторони медичних закладів у період збройного конфлікту неміжнародного характеру. Адже місцеві органи охорони здоров'я бувають пов'язані із урядом, що веде такі бойові дії (як це відбувається у Афганістані), із рухом протесту (для прикладу, у Бахреїні), заколотом, чи може бути стороною у громадянській війні (М'янма, Сирія). Іноді поняття «нейтральність», яке застосовується до медиків, є досить недоречним щодо конфліктів, які визначають долю держави, незважаючи на повинність згідно із нормами МГП щодо надання захисту й спеціального імунітету, що дозволив би їм виконувати покладені на них функції.

Відсутність такої поваги до медичного персоналу та їхніх професійних обов'язків часто призводить до залякувань, арештів і переслідувань, що підтверджують події у період сучасних збройних конфліктів (Сирія, Косово, Чечня, Ірак, М'янма тощо) [46, с. 11].

Якщо із правовим регулюванням діяльності медичного персоналу усе гаразд, адже медична допомога під час збройного конфлікту – це річ першої необхідності, яка стикається лише із деякими практичними проблемами, то стосовно законодавчого закріплення духовної підтримки комбатантів та цивільних осіб ситуація не така однозначна. Це стосується і України.

Станом на сьогодні немає жодного Закону, який би регулював діяльність капеланів. На розгляді ВРУ перебуває кілька законопроектів, які всього лише дублюють уже прийняті раніше нормативно-правові акти.

Найновішим законопроектом станом на сьогодні є законопроект № 10244-1 (авторства О. Білозір та ін.) «Про військове капеланство», прийнятий ВРУ на пленарному засіданні на початку червня цього року [83]. Проте, Закон не був прийнятий і містить низку негативних моментів.

В першу чергу, складається враження, наче автори даного законопроекту ігнорують напрацьовані з 2014 р. нормативні й практичні напрацювання, що стосуються військового капеланства. Законопроект штучно звужує можливості

конкретних конфесій, присутніх у державі, стосовно забезпечення душпастирської опіки військовослужбовців ЗСУ, які є представниками даного віросповідання. Для наприкладу, Українська православна церква видаляється із процесу військового капеланства внаслідок прив'язки до «держави-агресора». Проте, протестанти присутні, хоча з легкістю можуть бути викреслені з даного списку після банального опитування військовослужбовців стосовно їхньої релігійної належності [80].

Хоча насправді це дискусійне питання, адже деякі науковці підтримують таку позицію – з огляду на українські реалії і деякі факти, саме середовище УПЦ виділяється схильністю поширювати сепаратистські настрої і напружувати атмосферу в українському суспільстві [33, с. 215].

На думку експертів, законопроект містить деякі положення, що дають можливість втручатися державі у внутрішню діяльність релігійної організації, а це неприпустимо та суперечить Конституції й іншим міжнародним правовим актам, визнаним Україною [80].

Водночас, окрім такого втручання в діяльність релігійних організацій, слід відзначити, що утворенням дорадчих органів повинні займатися центральні органи виконавчої влади, хоча при Міністерстві оборони вже десять років функціонує Рада у справах душпастирської опіки. Рада уже створена та діє саме як такий міжконфесійний консультативний орган, вона, при цьому, уже доклала досить значних зусиль задля становлення і нормативного забезпечення військового капеланства у нашій державі.

Виглядає так, неначе авторам цього законопроекту просто не відомо про позитивний досвід роботи згаданої Ради.

Також варто відмітити, що діяльність подібних органів «біля» центральних органах виконавчої влади суттєво покращує комунікації із відповідними владними структурами. Але цього уже буде позбавлений міжконфесійний орган, що

утворений окремим з'їздом та в кінці кінців залишається осторонь відносно центральних органів виконавчої влади [80].

Законопроект обмежує можливості проведення капеланської діяльності також введенням угоди про надання душпастирської опіки і відповідним статусом цивільного працівника, та волонтерською діяльністю. Відповідно, даний Закон не передбачає можливості проведення капеланської діяльності за контрактом як військовослужбовці. Також, законопроект нічого не говорить стосовно помічників військових капеланів.

Так, більшість норм та положень МГП стосуються конкретно медичного персоналу, проте, існуюча практика засвідчує, що духовний персонал користується по-суті тими ж привілеями, що і медичний персонал.

3.4. Захист журналістів під час війни

Робота журналіста у традиційному значенні полягає у наданні суспільству об'єктивної інформації та можливості приймати усвідомлені рішення. Навіть у мирні часи гарна журналістика є досить складною роботою. У період, якому суспільству загрожує збройний конфлікт, журналістика стикається із значно більшими труднощами. Працівники ЗМІ здійснюють свою діяльність у атмосфері страху та погроз, коли конфліктуючі сторони намагаються встановити контроль над засобами масової інформації.

Проте, ключове значення журналістика має саме під час висвітлення збройного конфлікту (як внутрішньодержавного, так і міжнародного характеру). У таких ситуаціях засоби масової інформації відіграють надзвичайно важливу роль в інформуванні суспільства, адже доносять до громадськості правдиву, повну і неупереджену інформацію.

Потрібно врахувати, що під час воєнних дій фактично відсутні будь-які організації громадянського суспільства і журналісти часто стають єдиним та головним джерелом об'єктивної і неупередженої інформації. В результаті, станом на сьогодні для більшості журналістів здійснення журналістики у період

військових дій перетворилася на напрочуд небезпечну професію, що вимагає перебувати поряд зі смертями та насильством, ризикувати власним життям, адже в зоні збройного конфлікту життя і здоров'я журналіста може піддаватися великій небезпеці. Міжнародна організація Комітет щодо захисту журналістів веде досить сумну статистику стосовно кількості працівників ЗМІ, яких позбавили життя під час виконання ними своїх професійних обов'язків [63, с. 21].

По-суті, головна роль ЗМІ полягає саме в тому, аби розібратися в збройному конфлікті та пояснити його, повідомити важливі обставини і відшукати альтернативні точки зору. При цьому, критично важливо ділитися інформацією правдивою, не підливаючи при цьому масла у вогнище.

З цією метою журналісти повинні дотримуватися ряду обов'язків, серед яких:

- обов'язок зрозуміти сутність конфлікту;
- обов'язок чесно висвітлювати інформацію;
- обов'язок висвітлювати причини і передумови конфлікту;
- обов'язок представляти також людську сторону протистояння;
- обов'язок висвітлювати зусилля людей щодо досягнення миру;
- обов'язок визнавати вплив журналістики [55, с. 12].

Сучасне МГП відповідно до загальних та спеціальних положень виділяє дві основні категорії журналістів, що здійснюють свою діяльність у зонах збройного конфлікту. Це воєнні кореспонденти, що акредитовані при збройних силах, та так звані «незалежні» журналісти.

Практика сучасних воєнних зіткнень свідчить про поширення такого явища, як «прикомандировані» журналісти. Це журналісти, що слідує за військовими частинами під час збройного конфлікту, які й забезпечують захист представникам ЗМІ. Їх, по-суті, можна прирівняти до військових кореспондентів, як це передбачається у Женевській конвенції 1949 року. Критерієм приналежності до даної категорії осіб вважається отримання такими військовими кореспондентами

належно оформленого дозволу на слідування за збройними силами [4]. Проте, безпосередня участь у військових діях цієї категорії журналістів незаконна, не зумовлює їх перехід у статус комбатанта, призводить до втрати імунітету від нападу [2].

Друга група журналістів у період збройного конфлікту – це незалежні професійні журналісти, які відрізняється від згаданої вище категорії відсутністю формального зв'язку зі збройними силами.

Такі журналісти можуть отримати спеціальне посвідчення особи. Мова йде про Посвідчення журналіста, що перебуває у небезпечному відрядженні. Це посвідчення особи не наділяє особливим статусом, а лише засвідчує його статус, як журналіста. Посвідчення повинно видаватися урядом держави, громадянином якої є даний журналіст чи на території якої він проживає, чи у якій перебуває інформаційне агентство, у якому він наразі працює, та підтверджує його статус, як журналіста. Варто відмітити, що подібні посвідчення можуть видаватися лише у період міжнародного збройного конфлікту.

Неофіційною, проте, досить поширеною є ще одна категорія журналістів у збройних конфліктах. Чимало працівників ЗМІ входять безпосередньо до складу збройних сил та мають відповідне військове звання. Це військові журналісти, журналісти армійських засобів масової інформації. Сучасні норми гуманітарного права дану групу журналістів не виділяють, хоча журналісти армійських ЗМІ також належить до некомбатантів, тобто осіб, що входять до складу збройних сил, але участі у збройному конфлікті безпосередньо не здійснюють. Тому такі особи не можуть бути об'єктом нападу. У випадку ж безпосередньої участі у військових діях дані особи переходять до категорії комбатантів та, відповідно, можуть стати об'єктом нападу [76].

Згідно із нормами МГП журналісти не мають особливого статусу, вони лише користуються загальним захистом, призначеним для цивільних осіб. Проте, МГП таки містить спеціальні норми, що відображають належність журналістів до

окремої категорії можливих жертв війни. При цьому, це стосується як договірних, так і звичаєвих норм.

У МГП присутні дві норми, які, по-суті, формують основу правового статусу журналістів у період міжнародного збройного конфлікту. Ст. 79 Додаткового протоколу зазначає, що журналісти мають такі ж права та ступінь захисту, що й мирні жителі у період міжнародного збройного конфлікту. У такий спосіб повинен забезпечуватися захист журналістів під час збройного конфлікту [2]. Норми ж Женевської конвенції про захист військовополонених передбачає, що правовий статус військовополоненого поширюється на осіб, які супроводжують збройні сили, мають для цього спеціальні посвідчення та не беруть участі у воєнних діях безпосередньо [5]. Отже, журналісти – це єдина категорія цивільних громадян, яка може отримати статус військовополоненого [58, с. 37].

Варто зазначити, що мова ведеться зараз про міжнародні збройні конфлікти. Що стосується неміжнародного конфлікту, то тут взагалі немає конвенційних норм, які були б безпосередньо спрямовані на захист такої категорії осіб, як журналісти. У таких випадках їм надаються загальні гарантії, як і особам, що не беруть участі у воєнних діях безпосередньо, чи припинили брати участь у них [76].

Також захисту журналістів присвячена стаття 34 звичаєвих норм МГП. Вона застосовується як до міжнародного, так і до неміжнародного збройного конфлікту. Згідно із звичаями ведення війни, цивільні журналісти, що перебувають у професійному відрядженні в районі збройного конфлікту, мають право на повагу та захист до того моменту, коли вони безпосередньо не беруть участь у воєнних діях [56, с. 24].

Резолюція ООН №1738(2006), прийнята Радою Безпеки, активно закликає всі сторони конфлікту під час ведення військових дій поважати професійну незалежність і права працівників засобів масової інформації, журналістів та інших, пов'язаних із ними осіб [22].

Якщо ж журналіст бере участь у збройному конфлікті, він все одно не може набувати статусу комбатанта. Відбувається лише втрата імунітету від нападу супротивника [2]. При цьому, не може вважатися безпосередньою участю у військових діях здійснення журналістом своїх професійних обов'язків, включаючи пропаганду та самооборону [76].

Напад на журналіста оцінюється як напад на цивільну особу, отже є серйозним порушенням норм МГП та кваліфікується, як військовий злочин. Також заборонено здійснювати напади на місця, де здійснюються збори журналістів, а приміщення та апаратура ЗМІ користується недоторканістю, як цивільні об'єкти [22].

Навіть у випадку, коли ЗМІ використовуються з метою пропаганди, вони не можуть бути військовою ціллю, не можуть відповідати критерію «ефективний внесок у військові дії» або ж «явна військова перевага», їх не можна брати в полон, тобто напад на них ніяк не можна виправдовувати військовою необхідністю [58, с. 68].

Проте, і самі журналісти зобов'язані утримуватися від будь-яких явно ворожих дій чи будь-якої діяльності, несумісної із їхнім статусом цивільних осіб.

Журналіст може нести відповідальність за порушення ним норм МГП, чи за безпосередню участь у військових діях як шпигун чи як найманець. Прикриття статусом журналіста з корисливих мотивів чи задля здійснення нападу на супротивника кваліфікується як віроломство [2]. Журналіст також несе відповідальність за сприяння вчиненню міжнародних злочинів іншими особами та може бути суб'єктом індивідуальної кримінальної відповідальності відповідно до міжнародного права за вчинення міжнародних злочинів [74].

Існує два основних дискусійних моменти стосовно визначення статусу журналістів відповідно до норм МГП.

Згідно із ст. 79 Додаткового протоколу, що являється основним документом, який окреслює специфіку захисту такої категорії, як «журналісти, що працюють у

зоні збройного конфлікту», стверджується, що журналісти повинні розглядатися як цивільні особи. В той же час вони і належать до цивільних осіб, що перебувають у збройному конфлікті. Таке формулювання даної категорії не надає журналістам ніяких преференцій, переваг, адже МГП виділяє всього дві категорії осіб: комбатантів та некомбатантів (куди входять цивільні).

Також стверджується, що при відсутності чіткого визначення поняття та переліку осіб, які є журналістами, границі застосування Женевських конвенцій і Додаткових протоколів стають досить розмитими. Справді, із врахуванням зростаючої кількості громадських журналістів, блогерів й звертаючи увагу на можливості, що відкривають соцмережі, стає непросто чітко визначити, журналістом є особа, чи просто медійно активним громадянином. При цьому, дане питання все ж не має великого значення для положень МГП, адже, окрім військових журналістів, на яких поширюється спеціальний статус, усі інші співробітники ЗМІ підпадають під категорію цивільних осіб. Відповідно, вирішити ці проблеми можна буде лише за умови, якщо журналістам буде надано особливий статус, порівняно із цивільними [38, с. 11].

Попри наявність значного правового імунітету низка експертів і медіа-правозахисних неурядових організацій заявляють про необхідність прийняття окремих положень, які б додатково посилювали захист працівників засобів масової інформації під час збройних конфліктів. Дійсно, часті порушення засвідчують не лише закордонні джерела, але й українські ресурси [87].

Такі організації, як Комітет із Захисту Журналістів, Міжнародна Федерація Журналістів, Репортери без Кордонів, Міжнародний Інститут Преси занепокоєні реальним станом дотримання прав журналістів в умовах війни і висунули ряд пропозицій, що спрямовані на встановлення сприятливіших стандартів щодо безпеки, із жорсткішим застосуванням положень Додаткових протоколів тощо.

З огляду на це, було створено низку механізмів захисту прав журналістів під час збройних конфліктів, про які і йтиметься далі. Основними організаціями та об'єднаннями, які здійснюють захист працівників ЗМІ вважаються:

1. Організація Об'єднаних Націй.

Спеціальний доповідач ООН з захисту прав на свободу думок та їхнього вираження наділений компетенцією організовувати збори інформації стосовно порушень права на свободу вираження поглядів. Спеціальний доповідач виконує також інші дії, передбачені наданим йому мандатом:

- готує доповіді, беручи за основу інформацію держав-членів щодо порушень свободи думок та їхнього вираження, загрози безпеці журналістів та направляє її Раді з прав людини;

- розглядає індивідуальні скарги щодо порушення права на свободу думок та їхнього вираження, загрози безпеці журналістів тощо;

- здійснює візити до держав задля встановлення конкретних фактів порушення права на свободу думок та їхнього висловлення, загроз безпеці журналістів;

- надає щорічні доповіді до Ради з прав людини та до Генеральної Асамблеї про свою діяльність.

2. Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

Структура ОБСЄ включає у себе Бюро Представника ОБСЄ із питань свободи ЗМІ. Дане бюро являється міжурядовою організацією, що уповноважена захищати та пропагувати свободу засобів масової інформації. Діяльність Представника сконцентрована на вжитті оперативних заходів у випадках, коли простежуються серйозні проблеми щодо недотримання державами положень та обов'язків ОБСЄ стосовно свободи вираження думок й свободи ЗМІ.

Робота даного Бюро включає організацію та здійснення різноманітних заходів із вирішення наявних питань шляхом надання консультацій експертами у період підготовки законодавчих і нормативно-правових актів, надання різного

роду технічного сприяння, допомога в організації навчання, обмін інформацією та відвідування інших держав, систематичне подання звітів і здійснення публічних виступів. Також Бюро забезпечує захист журналістів, коли вони піддаються переслідуванню, позбавленню волі чи фізичного нападу.

3. Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

МКЧХ надає захист журналістам в першу чергу шляхом створення спеціальної гарячої лінії. Послугами гарячої лінії можуть користуватися не лише самі журналісти, але й роботодавці, родичі журналістів для того, аби повідомити про поранення, зникнення, взяття під варту того чи іншого журналіста, і, відповідно, попросити про допомогу. В таких ситуаціях МКЧХ надає різного роду допомогу: отримання відомостей стосовно проведеного арешту, одержання доступу до осіб, що утримаються під вартою, подання інформації щодо місця знаходження журналіста родичам чи роботодавцеві, здійснюють налагодження зв'язків із сім'єю та проведення активного розшуку зниклих журналістів, навіть можуть здійснити евакуацію журналістів у певних випадках.

Гарячою лінією можна скористатися у випадках, коли журналіст, який перебуває у відрядженні зник, захоплений або заарештований, затриманий.

У такому випадку звернутися до МКЧХ можуть:

- член сім'ї журналіста;
- редактор видання, у якому працює цей журналіст;
- спілка журналістів держави громадянства журналіста;
- регіональне чи міжнародне об'єднання журналістів.

При зверненні обов'язково потрібно надати певні відомості, серед яких:

1. ім'я і контактні дані особи, яка звертається на гарячу лінію;
2. ім'я і контактні дані журналіста, стосовно якого проводиться звернення, серед яких: повне ім'я та по-батькові, дата й місце народження, способи підтримки зв'язку із журналістом у період відрядження, контактні дані родини журналіста та інших людей, із якими потрібно зв'язатися.

Також необхідно вказати обставини інциденту, а саме:

- що відбулось (арешт, зникнення тощо), де, за яких обставин це відбулося;
- де й коли журналіста бачили востаннє, або мали з ним контакт;
- які заходи уже були вжиті й ким;
- будь-яка інша інформація, що може виявитися корисною.

4. Репортери без кордонів

Організація надає матеріальну допомогу незалежним ЗМІ, які працюють у часи кризових явищ, таких як збройні конфлікти, гуманітарні катастрофи, заворушення або політична нестабільність.

Здійснює допомогу журналістам відповідно до їхніх запитів стосовно захисту чи надання притулку, надання фінансової чи іншої допомоги, якщо журналісти потребують її.

Також у них діє гаряча лінія під назвою «SOS Presse». Ця безоплатна гаряча лінія надає змогу передавати інформацію до «Репортерів без кордонів», яка, уже залежно від обставин і ситуації, може надати консультацію і необхідні контакти, чи попередити місцеві органи влади, консульські установи чи інші органи про наявну небезпеку [58, с. 70-74].

Проте, у зоні збройного протистояння не завжди діють звичні норми та правила. Військове керівництво також далеко не завжди має можливість забезпечити безпеку журналістів непідконтрольних територіях. Міжнародні організації, та і держава інколи не може скористатися своїм дипломатичним чи іншим потенціалом для захисту свого громадянина на території іншої держави. Особливо, коли мова йде про ситуації, коли таке вирішення за допомогою офіційних каналів неможливе чи значно ускладнене [63, с. 14-15].

На початку грудня 2015 року в Женеві була оприлюднена Міжнародна декларація з безпеки журналістів. Декларацію підтримали понад 70 медійних організацій, вона заснована на новому сприйнятті відповідальності за безпеку журналістів, відзначає важливість підвищення рівня обізнаності самих

журналістів, редакцій ЗМІ й медіа-організацій стосовно передових практик, що пов'язані із безпекою, із політикою та механізмами, які спрямованими на оцінку та здійснення контролю ризиків, що супроводжують професійну діяльність журналістів.

З цією ж метою активно видаються спеціальні довідкові матеріали для журналістів, які подають усю інформацію стосовно забезпечення захисту журналістів та методи реалізації цього захисту.

У подібних матеріалах, заснованих на практичному досвіді багато уваги приділяється акценту на попередню підготовку до відрядження у зону збройного конфлікту. У роботі журналістів західних держав таке попереднє планування досить часто стає необхідною умовою для отримання страхового полісу або взагалі гонорару. При цьому, українські журналісти ставляться до попереднього планування із долею скепсису.

Міжнародні організації, що проводять навчання із безпеки для журналістів, які працюють у зонах збройного конфлікту, рекомендують планувати поїздки, враховуючи наступні положення:

- кліматичні умови місцевості й специфіку тамтешньої фауни;
- особливості ведення бойових дій сторонами конфлікту;
- види техніки, які застосовуються у збройному конфлікті;
- місцеві хвороби й ліки для них;
- релігійні і культурні відмінності [55, с. 24-25].

Також завжди потрібно враховувати форс мажорні обставини й продумати запасні варіанти, щоб уберегти себе при настанні непередбачуваних ситуацій.

Додаткової підготовки потребують жінки-журналісти, що працюють «у полі». Сумна правда полягає у тому, що акти сексуального насильства і домагання до журналістів-жінок – це реальна загроза у зонах збройних конфліктів. Часом це входить до тактик залякування чи є проблемним аспектом місцевого суспільства. З

огляду на вразливий стан жінок-журналістів у зонах бойових дій, до попереднього переліку слід додати ще кілька положень:

- перед поїздкою у відрядження необхідно дізнатися, чи поширене сексуальне насильство на територіях, охоплених війною, та підготуватися до цього відповідно; потрібно повідомити своїх редакторів про наявні ризики й наполягати на наданні відповідних ресурси для захисту;

- потрібно пройти курс із самооборони;

- потрібно завжди пам'ятати, що особливо небезпечними в плані сексуального насильства можуть бути натовпи. Необхідно переконатися, що місце знаходження та оточуючі люди не становлять загрози, завжди потрібно мати на увазі маршрути для втечі;

- потрібно намагатися набирати у свою команду чоловіків, які у кризових ситуаціях можуть захистити від насильства;

- варто добре обдумати, чи брати з собою засоби особистого захисту (електрошокер, перцевий балончик тощо), адже їх з легкістю можуть вихопити та обернути проти власника. Більше того, ножі чи перцеві балончики можуть викликати проблеми на пропускних пунктах чи під час оглядів;

- наявність додаткового одягу часто може виграти трішки часу, що можна використати для втечі від нападників [55, с. 36].

Таким чином, норми міжнародного права, що захищають журналістів у період збройних конфліктів підсилюються і практичними рекомендаціями та напрацюваннями міжнародних організацій, що, очевидно, позитивно відбивається на рівні захищеності даної категорії.

Висновки до Розділу 3

1. Історично МГП виникло саме як спроба полегшити долю поранених та хворих у період збройних конфліктів. Все жахливіші гуманітарні наслідки воєнних дій та небайдужість тогочасних правників породили положення, які мали б піклуватися про осіб, постраждалих від воєнних дій. Норми МГП досить

детально регулюють правовий статус поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, даному питанню присвячені дві Женевські конвенції від 1949 року та Додатковий протокол до них від 1977 року. Лише згодом МГП звернуло увагу на ще одну вразливу категорію – цивільних осіб.

2. Хворі, поранені й особи, які зазнали корабельної аварії, мають отримувати в максимальній можливій мірі й у найкоротший період часу якісну медичну допомогу і догляд відповідно до їхнього стану здоров'я. Медичний персонал не повинен проводити будь-яких розрізень між пацієнтами за жодними ознаками, окрім медичних. Сторони конфлікту повинні всесторонньо допомагати пораненим та хворим на полі бою, вживати усіх можливих заходів щодо розшуку та підбирання їх для забезпечення захисту, надання належного догляду тощо.

3. Сьогодні захисту цивільних осіб присвячена значна частина норм МГП, що відображає особливість сучасних воєнних дій – все більше цивільного населення потерпає від збройних конфліктів. Це стосується і осіб, які проживають на території, де проводяться військові дії, і людей, які змушені покинути домівку й шукати притулку деінде. Відповідно, міжнародна спільнота намагається забезпечити всесторонній захист цих осіб шляхом укладення багатосторонніх договорів. Як наслідок, маємо низку конвенцій, що стосуються захисту як цивільного населення в цілому, так і біженців, дітей, як особливо вразливих категорій осіб.

4. За загальним правилом цивільне населення та цивільні об'єкти перебуває під захистом від будь-яких небезпек, що випливають із воєнних дій. Вони не можуть бути об'єктом нападу, повинні враховуватися при плануванні операцій, не можуть використовуватися як «живі щити» тощо. Втрачають свій імунітет цивільні особи лише тоді, коли беруть у руки зброю, адже у такому випадку вони перетворюються на комбатантів.

5. В окрему категорію цивільних осіб варто віднести медичний та духовний персонал, журналістів. Особливе ставлення до перших двох груп склалося

історично внаслідок їхнього роді діяльності – допомога на полі бою тілу та душі нужденних. Повага до таких людей узвичаїлася досить швидко, а згодом отримала і юридичне закріплення. Медичний та духовний персонал недоторканий, повинен допускатися для виконання своїх функцій фактично будь-куди, їх не можна затримувати чи карати за професійну діяльність тощо.

6. При виконанні своїх функцій медичний та духовний персонал повинні дотримуватися професійної етики, носити розпізнавальні знаки. Їм забороняється проявляти будь-яку дискримінацію стосовно потребуючих, брати участь у бойових діях та зловживати своїм правовим статусом, здійснюючи діяльність, несумісну з професійною. Так, більшість норм МГП стосуються конкретно медичного персоналу, проте, існуюча практика засвідчує, що духовний персонал користується тими ж привілеями та захистом, що і медичний персонал.

7. У сучасних збройних конфліктах значну роль відіграють журналісти, адже часто саме вони – єдине джерело об'єктивної інформації з поля бою. Проте, особливого правового статусу відповідно до норм МГП вони досі не отримали, користуючись загальним захистом як цивільні особи. При цьому, це єдина категорія цивільних громадян, яка може отримати статус військовополоненого. Напади на журналістів не можуть виправдовуватися «військовою необхідністю» у жодному разі, навіть якщо вони займаються пропагандою.

8. Попри наявний правовий захист, у зонах бойових дій журналісти досить часто піддаються нападам. Саме тому низка міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, «Репортери без кордонів» тощо) створила спеціалізовані органи, проводить тренінги та видає довідкові матеріали, покликані забезпечити додатковий захист журналістів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Під «жертвами війни» слід розуміти осіб, які постраждали (безпосередньо чи опосередковано) від воєнних дій міжнародного чи неміжнародного характеру. До цієї категорії відносять, в першу чергу, поранених та хворих, цивільне населення, що проживає на охопленій збройним конфліктом території чи було змушене покинути дім внаслідок воєнних дій, полонених тощо.

2. МГП заслужено вважається однією із найзабезпеченіших нормативно-правовою базою галузю міжнародного права. Джерельну базу МГП складають кілька десятків міжнародних договорів, конвенцій, резолюцій тощо. Також особливістю цієї галузі міжнародного права вважається нормативне закріплення звичаєвих норм. Мова йде про «Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права» 1995-2005 рр., яке містить перелік усіх положень, що були сформовані як звичаї ведення воєнних дій. Все ж, світ стрімко розвивається і окремі положення втрачають свою актуальність, або виникають цілі групи суспільних відносин, які недостатньо врегульовуються наявними нормативно-правовими актами. Дану проблему нормотворці намагаються вирішити за допомогою локальних угод між сторонами конфлікту та так званою «Декларацією Мартенса», які мали б заповнювати прогалини у положеннях МГП. Проте, такий метод не завжди дієвий.

3. Основний пласт зобов'язань відповідно до норм МГП покладається на безпосередніх учасників збройних конфліктів, тобто на сторони конфлікту та, відповідно, комбатантів. В першу чергу це стосується дотримання положень права прав людини, наскільки це можливо в період ведення воєнних дій. Також комбатанти повинні мінімізувати свій вплив на цивільний сектор у ході ведення воєнних операцій, поважати міжнародні та національні гуманітарні організації, які здійснюють свою діяльність на полі бою.

4. Військовослужбовці повинні бути ознайомленні з положеннями МГП та сумлінно дотримуватися їх, адже порушення цих положень вважається військовими злочинами та суворо карається. При цьому, відповідальність настає не лише індивідуальна, але й дипломатична та економічна для сторони конфлікту. Задля уникнення подібних ситуацій влада кожної держави намагається інформувати своїх військовослужбовців про загальні положення та принципи МГП, які безпосередньо стосуються їхньої діяльності. З цією метою здійснюється ряд теоретичних та практичних заходів з вивчення норм МГП, які входять до базової підготовки військовослужбовців.

5. Складнішою є ситуація із нерегулярними збройними формуваннями, до яких відносяться добровольці та партизанські загони, ополченці, персонал приватних військових та охоронних компаній. Ці учасники бойових дій не входять до складу збройних сил сторони конфлікту, тому часто виникають проблеми із підзвітністю, підконтрольністю їхньої діяльності, притягненню до відповідальності тощо. Якщо регулювання діяльності добровольців врегульовано національним законодавством України, а саме Законами України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України» тощо, то діяльність партизанських загонів регулюється лише міжнародно-правовими актами, які вважаються досить неоднозначними. Одна із норм МГП вимагає, щоб комбатант-партизан відкрито носив зброю під час воєнного зіткнення та безпосередньо перед самим нападом. Це дає змогу таким особам «маскуватися» серед цивільного населення, чим наражатимуть їх на значний ризик. Доповнення цієї норми додатковими вимогами могло б вирішити дану проблему.

6. Варто вказати також на одну із проблемних питань сучасного МГП – правовий статус персоналу приватних військових та охоронних компаній. МГП не включає приватних військових до категорії «комбатанти», тобто на персонал ПВОК поширюється статус цивільних осіб. Проте, вони можуть брати участь у військових діях, що перетворює їх на незаконних комбатантів, як терористи чи

найманці. Також дуже близькою за своїми ознаками дана категорія осіб є до найманців, хоча працюють вони офіційно, відповідно до ліцензії, мають власні статuti. МГП погано регулює діяльність ПВОК, тому дане питання регулюється більш детально національним законодавством. Ст. 447 ККУ забороняє найманство, проте описує дану діяльність узагальнено, що змушує українські ПВОК здійснювати свою діяльність виключно за кордоном. Приватні військові станом на сьогодні перетворюються на все значніших учасників бойових дій, тому питання визначення їхнього правового статусу досить важливе. Найпростішим способом вирішення цієї проблеми можна вважати надання юридичної сили «Документу Монтрю» та Міжнародному кодексу поведінки приватних охоронних компаній. Дані документи детально регулюють діяльність ПВОК, але не мають юридичної сили. Також потрібно заборонити певні види діяльності найманих військових, що додатково відмежує приватних військових від найманців.

7. Потрапивши під владу супротивника, комбатанти отримують статус військовополонених та відповідний захист згідно зі нормами МГП. Основним нормативно-правовим актом, що визначає правовий статус військовополонених осіб, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949. Даний нормативно-правовий акт регулює різні аспекти утримання (приміщення, харчування, інтернування), матеріального забезпечення (одяг, санітарні умови та медичне обслуговування) та поводження із ними (релігійна та інтелектуальна діяльність полонених, дисципліна тощо). Досить детально прописана глава МГП, проте, дані положення далеко не завжди виконуються сторонами конфлікту. Складність у моніторингу дотримання норм гуманітарного права та ворожнеча між солдатами, породжена пропагандою, стають причинами ігнорування згаданих положень. Яскравий приклад цього – численні порушення під час утримання полонених у період збройного конфлікту на сході України. Ще однією проблемою, що стосується уже українського законодавства, є соціальне забезпечення військовополонених після їхнього звільнення. Даний аспект не

регулюється МГП, тому цим повинне займатися національне законодавство. В Україні наявне законодавство, що стосується державної підтримки ветеранів воєнних дій, тому найочевиднішим виходом із ситуації є включення військовополонених до осіб, на яких поширюється це соціальне забезпечення.

8. МГП виникло як засіб полегшення долі поранених та хворих у період збройних конфліктів. Відповідно, і досі присутні норми, що покликані полегшити долю поранених та хворих на полі бою. Цій темі присвячено дві Женевські конвенції від 1949 р., які закріплюють зобов'язання держав-учасниць щодо піклування та надання допомоги таким особам, гуманного та неупередженого ставлення до них, матеріального забезпечення та поваги до госпіталів та їхнього персоналу, ведення реєстру поранених, а також інші положення, що стосуються даної категорії осіб. З часом, з огляду на зміни у характері збройних конфліктів, коли військові дії все більшою мірою почали завдавати шкоди цивільному населенню, якщо взагалі не були спрямовані на це, МГП почало все більше уваги приділяти захисту цивільного населення. Так, норми МГП максимально відділяють цивільне населення від воєнних дій: цивільні об'єкти та особи недоторкані для комбатантів, вони не можуть залучатися для військових операцій у будь-якій формі, не можуть бути об'єктом нападу тощо. Більшість таких норм подані у вигляді заборони вчиняти ті чи інші дії стосовно них комбатантами, про що вже згадувалося вище.

9. Особливу роль та, відповідно, особливий правовий статус під час збройних конфліктів має духовний та медичний персонал. Так склалося історично, що на полі бою ці категорії осіб завжди користувалися повагою серед сторін конфлікту, адже на них покладалося важливе завдання – піклуватися про потребуючих від час війни, незважаючи на небезпеки та власну вразливість. Медичний та духовний персонал являє собою уособлення принципу гуманності, саме тому МГП намагається усіма силами захистити ці категорії осіб. Звідси і повна недоторканість даного персоналу, обов'язок поважати їх та їхню діяльність,

недопущення використовувати їхній статус у корисливих цілях тощо. Досить добре у МГП та національному законодавстві прописана діяльність та правовий статус медичного персоналу, чого не скажеш про капеланів. Так, вони користуються тими ж правами, що й медики, це закріплено у міжнародно-правових актах, проте, з огляду на специфіку своєї діяльності, духовний персонал потребує детальнішого прописання та організації капеланської діяльності. Регулювання як медичного забезпечення, так і діяльності капеланів в українському законодавстві за останні кілька років набуло значного розвитку. Це зумовлено, в першу чергу, нагальністю даного питання та наявністю практичного досвіду стосовно недоліків наявної до того нормативної бази. Проте, попри досить успішні напрацювання, ВРУ вносить нові законопроекти, які не лише не враховують отриманий досвід, але й вносять ряд положення, які погіршують становище військового капеланства. З огляду на це, оптимальнішим варіантом дій буде доповнення чи вдосконалення уже створених раніше правових норм, а не введення нових, з низкою недоліків та неточностей.

10. Усе значнішою у сучасних збройних конфліктах стає роль журналістів. Вони, перебуваючи у зоні бойових дій, стають єдиним джерелом об'єктивної інформації, саме журналісти здійснюють моніторинг порушень норм гуманітарного права, доносять до суспільства важливу інформацію про ті чи інші події. Подібно до медичного та духовного персоналу, працівники ЗМІ відіграють важливу роль в період інформаційних воєн та впливу телебачення та інтернету на формування поглядів населення. Проте, МГП, як і у випадку з приватними військовими, досі не створив норм, які б належним чином регулювали діяльність даної категорії осіб. Так, на журналістів поширюються права та свободи цивільних осіб, існує кілька міжнародно-правових актів, присвячених діяльності ЗМІ. Проте, цього мало для здійснення ними повноцінно своїх професійних обов'язків. Те саме стосується і механізмів захисту. Значно краще за положення МГП дану проблему вирішують різні міжнародні гуманітарні організації, створюючи спеціальні органи

щодо допомоги журналістам, які перебувають у зоні ведення бойових дій. З метою кращого забезпечення захисту працівників ЗМІ потребують оновлення норми МГП, що стосуються правового статусу окремих категорій осіб, що, з огляду на згадане вище, достатньо актуальна проблема. Адже світ стрімко розвивається та змінюється, як і збройні конфлікти, а гуманітарне право залишається занадто консервативним у деяких аспектах, що створює проблеми та неточності у регулюванні воєнних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Деякі питання соціальної підтримки осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/38-2018-%D0%BF>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Протокол ООН від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o277
3. Документ Монтьро про відповідні міжнародно-правові зобов'язання та провідні практичні методи держав, що стосуються функціонування приватних воєнних і охоронних компаній у період збройного конфлікту: Документ ООН від 17.09.2008 № A/63/467-S/2008/636. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/ihl-montreau.htm>
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
6. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151
7. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152
8. Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

9. Конвенція про статус біженців: Конвенція ООН від 28.07.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011
10. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 25.09.2019. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
12. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців: Конвенція ООН від 04.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103
13. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
14. Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF>
15. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Інструкція, Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>
16. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19/sp:max100>
17. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Дата оновлення: 25.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

18. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
19. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>
20. Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2000 № 1157. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2000-%D0%BF>
21. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 329. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF>
22. Резолюція 1738 (2006), ухвалена Радою Безпеки на її 5613-му засіданні, 23 грудня 2006 року: Резолюція ООН від 23.12.2006 № 1738(2006). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g16
23. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

Монографії та наукові статті

24. Бескоровайний С.Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука. Військове право*. 2014. № 3. С. 116-126.
25. Білозьоров Є.В., Кіндзера Р.І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Право. Серія 18 Економіка і право*. 2015. № 30. С. 181-187.
26. Громовенко К.В. Міжнародно-правова регламентація діяльності приватних військових та охоронних підприємств під час збройних конфліктів. *Південноукраїнський правничий часопис. До нової концепції юридичної освіти*. 2015. № 2. С. 233-236.

27. Грушко В.М. Захист прав жінок-військовополонених в умовах збройного конфлікту. *Правова система України й міжнародне право, порівняльне правознавство. Часопис Київського університету права*. Київ, 2010. № 3. С. 294-306.
28. Грушко В.М. Поняття «військовополонений» в міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : «Юридична література», 2010. Випуск 52. С. 377-387.
29. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 287 с.
30. Грушко М. Джерела міжнародного гуманітарного права та внутрішньодержавного права. *Підприємництво, господарство і право. Міжнародне право*. 2018. № 12. С. 351-354.
31. Жаровська І.М. Діяльність МКЧХ у період збройних конфліктів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. № 889. Випуск 17. С. 163-167.
32. Жаровська І.М. Проблеми впровадження міжнародних стандартів у сферу прав військовополонених. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 350-355.
33. Здіорук С.І. Політико-правові проблеми організації служби військових капеланів України. *Суспільно-політичні процеси. Розділ IV Суспільство і релігія*. 2016. С. 211-221.
34. Зубко А.О. Принципи ведення воєнних дій. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Юридичні науки*. 2018. 1 том. № 21 (61). С. 51-54.
35. Караман О.Л., Юрків Я.І. Соціальні характеристики дітей і молоді-жертв гібридної війни на сході України. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Ч. 1. 2019. № 1 (324). С. 14-23.

36. Коблан Л.Б. Загальний аналіз правового регулювання воєнних дій: міжнародне та національне законодавство. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 151-158.
37. Ковальський О.В. Залучення приватних військових та охоронних компаній: проблеми міжнародно-правового регулювання. *Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 5-6 листопада 2019 р.)*. Тернопіль, 2019. С. 108-111.
38. Ковальський О.В. Правовий захист журналістів під час збройного конфлікту: загальна характеристика та деякі проблемні аспекти. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Юридична лінія (м. Тернопіль, 15 жовтня 2019 р.)*. Тернопіль, 2019. С. 10-13.
39. Ковальський О. Правовий статус невійськових учасників збройних конфліктів: Медичний та духовний персонал. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: Погляди студентської молоді: матеріали III Міжнародної наукової студентської конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.)*. Тернопіль, 2019. С. 84-86.
40. Колотуха І.О. Окремі питання визначення правового статусу добровольця та найманця під час збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 30. Том 2. С. 190-193.
41. Корнєєва О. Правовий статус військовополонених: особливості захисту прав в умовах збройних конфліктів. *Підприємництво, господарство і право. Міжнародне право*. 2017. № 11. С. 244-248.
42. Кравченко І.М. Порівняльно-правове дослідження статусів «військовополонений» і «цивільний заручник» в зв'язку з проведенням Україною операції Об'єднаних Сил (АТО) щодо забезпечення національної

- безпеки і оборони, відбиття і стримування збройної агресії РФ в Донецькій і Луганській областях. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2 (36). С. 128-140.
43. Кравченко І.М. Правові аспекти праці військовополонених з огляду на збройний конфлікт на сході України. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції науковців, юристів та аспірантів, 24-25 квітня 2019 р.*. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 85-90.
44. Кравчук М.Ю. Правовий статус медичного і духовного персоналу в умовах збройних конфліктів. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород, 2017. Випуск 6. С. 403-405.
45. Олексієнко А.С. Особливості правового статусу біженців у міжнародному праві. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи: збірник тез круглого столу з нагоди відзначення Дня науки – 2019 в Україні (м. Київ, 30 травня 2019 р.)*. Київ : ДНДІ МВС України, 2019. С. 111-114.
46. Репецький В., Малига В. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів, 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 3-16.
47. Татаренко Г.В., Алієва К.Е. Міжнародно-правовий механізм захисту прав дітей, які постраждали від збройних конфліктів: досвід для України. *Правові та економічні засади реформування системи органів державної влади і правосуддя в умовах інтеграції до європейської спільноти: проблеми та перспективи : монографія / [Колектив авторів] ; під ред. Г.В. Татаренко*. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 150-169.
48. Чуєнко В. Історичні передумови виникнення та періодизація становлення правового статусу біженців у міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право. Міжнародне приватне право*. 2017. № 2. С. 310-315.

49. Шкільнюк А.Д. Право війни, або практичні проблеми визначення правового статусу комбатантів. *Верховенство права очима правників-початківців : матер. Всеукр. наук. конфер. студентів та аспірантів (м. Одеса, 18 лист. 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад. Ю.Д. Батан, М.В. Сиротко [та ін.]*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 125-127.
50. Щебетун І.С., Міхайліна Т.В. Захист прав дітей на окупованих територіях: Міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 33-37.
51. Sokyrynska O. Міжнародно-правовий статус збройних та напівзбройних (нерегулярних) формувань. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 3 (volume 2). С. 165-168.

Довідкова література

52. Війна і права людини. Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / М.М. Гнатовський, А.О. Кориневич, О.М. Лисенко; за заг. ред. А.О. Кориневича, О.А. Мартиненка. К. : КВІЦ, 2015. 42 с.
53. В'язні війни. Міжнародна практика щодо звільнення полонених, заручників і політв'язнів: висновки для України / М. Томак, П. Бродік, Н. Волкова, А. Павлюк, І. Винокуров. Київ, 2018. 80 с.
54. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право: навчальний посібник. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с.
55. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. – К. : «Компанія ВАІТЕ», 2016. – 118 с.
56. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

57. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. Київ : Міжнародний комітет Червоного Хреста, 2017. 97 с.
58. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель. 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
59. Міжнародне гуманітарне право. Посібник / О.О. Войтенко, М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська Гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с.
60. Посібник для держав з питань законодавчого регулювання приватних військових та охоронних компаній. Женева: Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (ДСАФ), 2016. 59 с.
61. Процес прийняття рішень під час бойових дій. Довідкове видання. Київ : Міжнародний комітет Червоного Хреста, 2018. 65 с.
62. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с.
63. Свобода вираження поглядів у період конфлікту: Українські реалії. Аналітичний звіт 04/2017. Київ : DDP. 2017. 31 с.
64. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.

Електронні ресурси

65. Військовополонені – Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34489
66. Військовополонені: заручники права та політики (Дата публікації – 04.09.2016) – Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/7119178/>

67. Герасимчук М.В. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах - Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33359
68. Горда К.П., Міняйчук Я.В. Правове регулювання режиму військового полону за міжнародним гуманітарним правом. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки. 2019. Випуск 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_1_12
69. Декларація Мартенса – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%B0
70. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf
71. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення – Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34096
72. ЄСПЛ проаналізував критерії тяжкості утримання біженців (Дата публікації – 29.05.2019) – ECHR: Ukrainian Aspect. URL: <https://www.echr.com.ua/yespl-proanalizuvav-kriterii-tyazhkosti-utrimannya-bizhenciv/>
73. Жертви війни – Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19082
74. Журналістика в умовах конфлікту (Дата публікації – 20.06.2017) – Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ztsuraokfkhyna-v-tspsvash-nsrchoknkhts/

75. Захист дітей, що живуть у зоні воєнних дій. Яким його бачить держава? (Дата публікації – 21.12.2016) – Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zahyst-ditej-scho-zhyvut-u-zoni-vojennyh-dij-yakym-joho-bachyt-derzhava/>
76. Захист журналістів під час збройного конфлікту (Дата публікації – 07.02.2016) – Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/zakhyst-zhurnalistiv-pid-chas-zbroynogo-konfliktu/
77. Комбатанти – Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3196
78. Міжнародно-правовий захист медичного персоналу під час збройного конфлікту (Дата публікації – 22.04.2016) – Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/mizhnarodno-pravovyy-zakhyst-medychnogo-personalu-pid-chas-zbroynogo-konfliktu/
79. Нерегулярні військові формування в Україні треба розпустити - Рада Європи (Дата публікації – 03.11.2015) – Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/3/7087425/>
80. Новий законопроект «Про військове капеланство» – Ю. Решетніков назвав основні недоліки та надав 7-м пропозицій для доопрацювання (Дата публікації – 10.06.2019) – Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. URL: <https://news.church.ua/2019/06/10/novij-zakonoproekt-pro-vijskove-kapelanstvo-yu-reshetnikov-nazvav-osnovni-nedoliki-ta-nadav-7-m-propozicij-dlya-dooprasuvannya/>
81. Правозахисна група «СІЧ»: аналіз Закону про правовий статус зниклих безвісти – Українська Гельсінська спілка з прав людини (Дата публікації - 10.08.2018). URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pravozahysna-hrupa-sich-analiz-zakonu-pro-pravovyj-status-znyklyh-bezvisty/>

82. Принципи гуманності для армії чи яке значення має МГП у війську? (Дата публікації – 16.06.2017) – Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/blogs/pryntsypy-humannosti-dlya-armiji/>
83. Проект Закону України від 23.04.2019 № 10244-1 «Про військове капеланство» - Ліга Закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7WK1AA.html
84. Тотальна безкарність в зоні АТО: розслідування незаконних затримань та рабської праці – УГСПЛ, 2016 р. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/2016-09-16__Brochure_Plen_ukr_210x297-1.pdf
85. Україна проти Росії: аналіз міждержавних справ у міжнародних судах (Дата публікації – 19.02.2019) – Дім демократії. URL: <http://www.democracyhouse.com.ua/ua/2019/ukraine-v-russia-analysis-of-inter-state-cases-in-international-courts/>
86. Українські бранці Кремля: проблеми по обидва боки кордону – новини політики (Дата публікації - 23.03.2019) – УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/10490724-ukrajinski-branci-kremlya-problemi-po-obidva-boki-kordonu.html>
87. 235 порушень свободи слова зафіксовано в Україні у 2018 році – дослідження ІМІ (Дата публікації – 17.01.2019) – Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/235-porushen-svobody-slova-zafiksovano-v-ukraini-u-2018-rotsi-doslidzhennia-imi-i28320>

Матеріали судової практики

88. Справа «Ангелова проти Болгарії (Angelova v. Bulgaria). Рішення Європейського суду з прав людини від 13.06.2002. Скарга № 38361/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-176550>
89. Справа «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (Ilaşcu and others v. Moldova and Russia). Рішення Європейського суду з прав людини від 08.07.2004. Скарга № 48787/99. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185560>

90. Справа «Ірландія проти Великобританії» (Ireland v. the United Kingdom). Рішення Європейського суду з прав людини від 18.01.1978. Справа № 5310/71. URL: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/irlandiya-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
91. Справа «Курт проти Туреччини» (Kurt v. Turkey). Рішення Європейського суду з прав людини від 25.05.1998. Справа № 24276/94. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461485/2461485.htm>
92. Справа «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey). Рішення Європейського суду з прав людини від 18.12.1996. Скарга № 15318/89. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125709>
93. Справа «Ментес та інші проти Туреччини» (Menteş and others v. Turkey). Рішення Європейського суду з прав людини від 28.11.1997. Скарга № 23186/94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104019>
94. Справа «Орхан проти Туреччини» (Orhan v. Turkey). Рішення Європейського суду з прав людини від 18.06.2002. Скарга № 25656/94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60509>
95. Справа «N.T.P. та інші проти Франції» (N.T.P. and Others v. France). Рішення Європейського суду з прав людини від 25.05.2018. Скарга № заява № 68862/13. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-6054563>